

Григорій Сковорода

Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру
(Разговор, называемый Алфавит, или Букварь Мира*)

Перекладач:

Валерій Олександрович Шевчук (1939 р. н.)

Український письменник, історик, літературознавець, перекладач.

Текст подано за виданням:

Григорій Савич Сковорода. Твори у двох томах. Том 1 – 1994 – 413 - 464 с.
ISBN 5-8104-0052-3

Попередження:

Форматування тексту може не співпадати з оригіналом.

* Оригінальна назва твору [Повна академічна збірка творів - Л. Ушкалов - 2011]

Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру

ПІСНЯ¹

Складена 1761 року про те, що кінцем життя нашого є мир, а вождь до нього — Бог, і про людське різнопуття.

Життя безпечне! Дорогий спокій!
Тебе тримаю завжди в собі,
До тебе вічно компас тягне мій —
Ти край і гавань у моїй плавбі.
У світі тиша принадна одна
І безтурботний, неславний путь —
Це моя віра в житті головна, —
І закінчився циркуль мій тут!
Святий мій Боже і віків творець,
Стверди, що сам ти клав на скрижаль,
При тобі може все в добрий кінець
Потрапить, як до магніту сталь.
Коли неправду зрить моє око,
Навчи хуткіше, отче ти мій,
Людей ти бачиш — сидиш високо, —
Думок їх різних скрізь різнобій.
Один — на східний, той — вечірній край,
Пливуть по щастя з усіх вітрил,
Той у північнім краю уздрів рай,
На південь інший шлях свій відкрив.
Один та й каже: "Оно хтось косить!"
А інший мовить: "Мабуть, стриже".
А цей: "У воза п'ять кіл", — голосить.
Скажи: який біс мислі січе?
Inveni portum — Jesum. Caro, munde, valet!
Sat me jactastis. Nunc mihi cetra quies².

Прощавай, стихійний потопе, —
Вістила Ноева голубка, —
Я спочину на горбах вічності,
Знайшовши гілку блаженства.

МИЛОСТИВОМУ ПАНУ ВОЛОДИМИРУ СТЕПАНОВИЧУ, ЙОГО БЛАГОРОДІЮ ТЕВ'ЯШОВУ

Милостивий пане!

Одна "Розмова" вже до вас прийшла³. Оце вже знайшов вас і брат першої. Коли мене жалуйте, прийміть милостиво й цього і покладіть братню цю двоїцю перед лицем найдорожчого вашого батька як образ і пам'ять дбалого мого пошанування. В обох написано те, що говорено у бесідах із тутешніми приятелями. Вони ж і дійовими особами поставлені в обох. Перший спитує із Давидом небесні кола, що повідають славу вічного: "Літа вічні згадав..." і названий "Кільцем", а другий твір, пізнавши безначальне начало із неважких початків, ніби з алфавіту, Богові побуджує послідувати, і названий "Букварем". Вельми стародавнє слово оце: Γνωθίσεαυτο'ν. Nosce te ipsum. — "Пізнай самого себе"⁴.

І тепер воно в усіх на вустах, але небагатьом по смаку^a. Гадають, що начальник слова цього був стародавній мудрець Фалис. Вірю. Хто що знайшов і любить, те може бути йому своїм, а *істина* безначальна. Пише Плутарх, що на Аполлоновому Дельфійському храмі було написано: "Пізнай себе"⁵. Давні єгиптяни слово це високо шанували. Що значить сфінкс, вияснено в першій "Розмові". Ім'я його значить зв'язок чи вузол. Розгадка цього виродка притаювала ту ж таки силу: "Пізнай себе!" Не розв'язати цього вузла була смерть мучительна, вбивство душі, позбавлення миру. Через це єгиптяни статуї тієї потвори ставили на вулицях, щоб, як багаточисленні дзеркала, скрізь ув очі потрапляючи, цей вузол, що притаює найпотрібніше знання, на пам'ять приводили.

Нащадки їхні були не такі. Віднялася від них голова мудрості; долі впала чиста частина богопошанування; залишилися самі мистецтва із фізичними

^a Найсолодша ягода чи зерно, хоч у вустах, не дає смаку, поки не розжуєш. Маленьке, як зерно, слово це високий смак утаїло. Гадав... і так далі.

чарівництвами та забобоном. Монумент, напоений найкориснішою для кожного порадою, перетворився на кумира, що має вуста, але не говорить, а тільки вулиці прикрашає, — й ніби джерело у калюжу переродилося.

Так і всі богословські таємниці перетворюються у смішні дурниці і забобонні казки. В часи авраамські робили це филистини, а тепер так чинять ті, що не знають себе і Бога. У божественному мороці Мойсеєвих книг майже 20 разів написано це: "Почуй себе", "Збагни себе" і замість ключа до всього подається те саме, що "Пізнай себе".

І не дивно, що стародавні єгиптяни, євреї та елліни високо шанували це слово. Очевидно, від пізнання себе самого входить у душу світло відання Божого, а з ним шлях мирний щастя. Що компас на кораблі, те Бог у людині. Компасна в серці корабельному стріла є таємний язык, закон, голова, око і царство корабельне.

Біблія також називається стрілою, як накреслена тінь вічного закону і тьма Божа. Не той для мене знає корабель, хто перерахував і переміряв каюти та поворози, але хто пізнав силу й природу корабля: той, розуміючи компас, розуміє шлях його і все інше.

А що є Бог, коли не вічна голова і таємний закон у живих істотах? Істину мовить Павло: "Закон духовний"⁶.

А що є цей закон, коли не панівна *природа*, яка володіє тлінням, названа у давніх отців: Τρισηλιος μοναχ και φυσικς — "трисонячна єдиність та єство"? Ця *одиниця* — всьому голова, а сама безначальна ні часом, ні місцем, ні статтю не обмежена, ані іменем.

Ця-бо *мати* й *батько* відповідає Мойсею, що їй імені нема. Хто ж бо шукає мого імені, той не бачить природи моєї. Ім'я моє й природа є те саме. "Я є сущий". Я той, що є скрізь, завжди в усьому, і не видно мене, а інше все видно і нема того нічого. "Плоть же ніщо..." Я — дерево життя, а все інше — тінь моя. І недаремно елліни до обох статей прикладали це слово θεός⁷. І не без толку у деяких християн дають ім'я чоловікові з чоловічим ще й жіноче, наприклад: Юзеф-Марія. Сюди-бо дивиться гостре Павлове слово: "Немає чоловічої статі, ані жіночої..."⁸ Отже, не прегарний Наркіс, не хіромантик і не анатомик, а той, що побачив у середині себе головний пункт машини — Царство Боже, — такий пізнав себе, знайшов у мертвому живе, у темряві світло, як діамант у болоті і як євангельська жінка імперіал у хатньому смітті.

"Радійте зі мною..." Цей точно пізнав *людину* і може похвалитися: "Знаю *людину*".

Ось вам кілька знавців:

Авраам: "Побачив і порадів".

Навин: "Бачив людину, яка стояла".

Йов: "Нині ж око моє бачить тебе".

Давид: "Звів очі мої вгору".

Ісая: "Видить славу його".

Даніїл: "Бачив і це муж єдиний".

Захарія: "Підняв очі мої і побачив, і це муж, і в руці його..."

Ось ще дюжина. Подивіться на гору Галілею!⁹

Одинадцять апостолів: "Побачивши його, поклонилися..."

І Стефан: "Це бачу небеса відчинені..."

А як "мудрого очі його в голові його", так "очі безумних на кінцях землі".

З обличчя людину примітити можна, а не з підшви. "Тії п'яту мою побачать".

Таки про багатьох можна сказати: "Ви кланяєтеся, його ж не знаєте". Про всіх цих, що по-простацькому повзуть, написано: "Бачити будеш його п'яту".

Уся Біблія дихає цим смаком: "Пізнай себе".

Хіба Бог тільки в людині? Аж ніяк! Але хто сліпий вдома, той і в гостях і, не маючи самого в собі, не знайде і в харчі смаку. А тоді можна сміливо зважитися й на глибину біблійну із тим, хто слухає вітер і море.

Пізнати його — це почуття премудрості. Любити й слухати є дух віри і доброчестя.

Причиною всієї своєї премудрості ставить Ціцеронів Катон керівництво блаженної *натури*. Але ключ до цього палацу такий є: "Почуй себе". Чим більше хто себе пізнає, тим вище сходить на Сіон світу.

Нема легше, аніж слідувати за Богом, як у харчах, у дружбі, у званні. Тут навчений може піднятися й на круті місця, доки збудеться: "Покладу кривизну їхню у гладкість"¹⁰. А я бажаю вам іти із сили в силу! Половину зробив, хто гарно почав. Закінчу мову улюбленого мого Фалиса словом: Αρκή'ν ἀπάντων καί' τελος ποιοι θεός — "Початком і кінцем у всьому хай буде тобі Бог".

І перебуду, милостивий пане, вашого благородія найнижчий слуга,
любитель священної Біблії

Григорій Сковорода.

1775 року, січня 1 дня, в Липнях.

ОСНОВА

"Я є альфа і омега" (Апокаліпсис).

"Почуй, Ізраїлю, слухай себе, збагни себе" (Мойсей).

"Ті, що знають себе, мудрі є" (Приповісті).

"Коли не пізнаєш самого себе... відійди" (Пісня над піснями).

"Пізнай самого себе" (Фалис).

ДРУЖНЯ РОЗМОВА ПРО ДУШЕВНИЙ МИР

Особи: А ф а н а с і й, Я к і в, Л о г в и н, Є р м о л а й, Г р и г о р і й

Г р и г о р і й . Слава Богу, зібралася наша бесіда! Що чувати? Чи нема звісток?

Я к і в . Учора була пожежа. Довелося бути в гостях і потрапити на зібрання вчених.

Л о г в и н . Чи ж була пожежа?

Я к і в . При пляшках і склянках жахлива розгорілася суперечка. Один звеличував механіку, другий підносив хімію, ще інший хвалив геометрію, ще один пришивав щастя до лікарської науки, той похвальними піснями вінчав історію, той вивищував граматику із мовами, а ще один політику з поведінкою. Потім була суперечка, яка їжа здоровіша, яке вино корисніше. Нарешті полум'я загуло про причину, яка погубила Афінську республіку, плодющу матір учених людей. Багато пащекували про богиню Мінерву, якій присвячене місто Афінське. Однак я не міг нічого зрозуміти і не знаю, чому ніякого смаку не відчував. А в улюбленій моїй книжечці, яку завжди з собою ношу, недавно прочитав, що щастя ані від наук, ані від чинів, ані від багатства, а єдино залежить від того, щоб охотно віддатися на волю Божу. Це одне може заспокоїти душу.

Г р и г о р і й . Як звуться ті вчені?

Я к і в . Перший Навал, другий Сомнас, третій Пифіков¹¹, люди славно вчені, а інших не знаю.

Г р и г о р і й . Чому ж ти не міг нічого збагнути?

Я к і в . Цьому й сам дивуюся. Одне тільки знаю, що слухати їх мене зовсім не тягло.

Г р и г о р і й . Хіба вони про Мінерву говорили без Мінерви? Тоді побесідуймо самі про коштовний наш світ без суперечок і мирно. Розкусимо трохи оте слово: "Віддатися у волю Божу". А премилосердна мати наша блаженна натура нас, любителів своїх, не залишить, кермуючи нашою бесідою. Згадаймо сказане мною це слово: "Хто з Богом згідніший, той мирніший та щасливіший". Це значить: "*Жити за натурою*". Хто не каже цього: "*Жити за натурою*"? Але ця помилка є шляхом усілякої пагуби, коли хто, змішавши рабську і панівну натуру в одне єство, замість прозірливої та божественної вибирає собі керівницею скотську і сліпу натуру. Це є рідне нечестя, незнання про Бога, непізнання мирної дороги, рух шляхом нещастя, що веде в царство тьми, в житло неспокійних духів.

Саме це слово — *нещастя* — звідти народилося, бо зваблена людина, що пішла, керована сліпою натурою, схопилася за хвоста, поминувши голову чи ту найвищу частину: "Частина моя ти є, Господи!" Яку повинність маємо перед матір'ю нашою Біблією? Вона безперервно кладе нам у вуха якесь інше найвище начало єство, називаючи його началом, оком, отцем, сильним, Господом, царем, ангелом поради, духом владичним, шляховідним страхом, другою людиною, світлом, радістю, веселощами, світом тощо. На скількох місцях кричить нам: "Почуй себе..." "Збагни себе міцно..." "Увійдіть у хоромину вашу" "Повернись у дім свій" "Дух Божий живе в нас" "Друга людина — Господь із небес..." І це-бо є благовістити мир, возвіщати шлях щастя, відчиняти ворота до блаженства, розплющувати керівне в усьому й недремне око, щоб дбайливо усякий, покоряючись таємному покликові блаженного всередині нас духа, міг дістати настанову, просвіту, радість і здійснення в кожному своїм ділі, а без зізволень не починати найменшої дії і не ступати найменшого ступня. Щасливий, хто живе за волею блаженного духа. "Господь буде на всіх шляхах твоїх". Бідна душа, ведена своїми похітьми! "Шлях нечестивих гиблий!" Перший ганок і

передухіддя, що веде до пагуби, і сама найперша навичка, ніби буквар, що вчить нас бути супостатами Богові, отака:

А. Входити у неспоріднену статть.

Б. Нести посаду, супротивну природі.

В. Вчитися тому, до чого не зроджений.

Г. Дружити з тими, до яких не є народжений.

Ці-бо доріжки є прямий шлях до нещастя.

А ф а н а с і й. А коли хто до злодійства народжений?

Г р и г о р і й . Забирайся геть! Моя розмова стосується лише людинолюбних душ, чесних станів і благословенних видів промислів, які не суперечать Божому й людському законові, а складають плодоносний церкви, ясніше кажучи, суспільства сад, як окремі частини складають годинниковий механізм. Він тоді ладно може йти, коли кожна людина не лише добра, а й споріднену собі, розлиту по всьому складу діла, відправляє роботу. Це і є бути щасливим, пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з ним у злагоді із загальною потребою. Така потреба — це благодійство і послуга. Не дивно, що в стародавніх римлян як потреба, так і благодійство означалося словом *officium*¹². Навдобріша душа тим неспокійніша та нещасніша, чим більшу посаду вона займає, але до неї не народжена. Та й як їй не бути нещасною, коли загубила той скарб, що дорожчий за все на світі: "Веселощі серця — життя для людини, і радість мужа — є довгоденність" (Сирах). Як же не згубити, коли замість добрих послуг лише ображає друзів та родичів, близьких та далеких, співвітчизників та іноземців? Як не ображати, коли вона суспільству приносить шкоду? Як не зашкодити, коли погано виконувати обов'язки? Як не буде погано, коли немає завзятості й невтомної праці? Звідки ж з'явиться працелюбність, коли немає бажання і старанності? Де ж візьметься бажання без природи? Природа всьому початкова причина і рушійна сила. Вона і є матір'ю бажання. Бажання ж — започаткування, схильність і рух. Бажання, за приказкою, сильніше неволі. Воно прагне до праці і радіє з неї, як зі свого сина. Праця — живий і невсипущий рух усієї машини, доки не довершиться справа, що сплітає творцеві своєму вінець радості. Коротко кажучи, природа наснажує до діла і зміцнює до праці, роблячи її солодкою.

А що є природа, коли не той блаженний у людині дух, про який Бог сказав Мойсееві: "Ось я посилаю ангела перед лицем твоїм... Стережися перед лицем його і слухайся його голосу. Не протився йому, бо ім'я моє в ньому"¹³. Велике це діло: "Ім'я моє в ньому". Боже ім'я і єство його одне і те ж. Через це і радить увійти всередину себе і слухати його наставника, що ясно все потрібне показує. Наскільки можна здогадатися, цей є тим, хто каже: "Без мене не можете творити нічого". І це є щасливо з Богом уступити у звання, коли чоловік не за своїми забаганками і не за чужими порадами, але вникнувши в самого себе і послухавши Святого Духа, що живе всередині і кличе його, слідуючи за таємним його покликом, береться й тримається тієї посади, до якої він у світ народився, самим вишнім для того визначений.

Чи не скрізь є сповнення завждисущого Божого єства? Є воно у кожній людині. Є воно і в тобі і з тобою. Що ж воно робить? Послухай Соломона: "Нетлінний дух твій у всіх є. Тим-то заблудлих викриваєш і тих, що согрешили, згадуючи, учиш, хай, відійшовши від злоби, вірують у тебе, Господи". Бачиш, що блаженне єство, яке живе в тобі, управляє, наче худобою, єством твоїм. Ця сліпа натура є ти сам із забаганками твоїми. І це-бо значить: "Царство Боже всередині вас є"¹⁴. Воно не помиляється і ліпшим шляхом поведе тебе, знай, до того, до чого ти народжений, щоб був для братії своєї і для себе корисний, аніж слухати чужі ради і власні свої потяги, про які написано: "Вороги людині домашні його"¹⁵. А тепер обдивися, чого спішиш? Куди забіжить твоя непогамованість? Навіщо хапаєшся за посаду, не знаючи, чи будеш на ній щасливий? Як можна її відправляти вдало, коли до неї не народжений? Хто може підписатися, що гарний цей харч буде на користь твого шлунка? Чи не ліпше сам про це можеш взнати? Справся ж сам із собою. Взнай себе. Прислухайся до себе і послухай Господа свого. Є в тобі цар твій, отець і наставник. Прислухайся до себе, пошукай його і послухай його. Він один знає, що тобі споріднене, тобто корисне. Сам він і поведе до цього, запалить бажання, звеселить до праці, увінчає вінцем і благословенням голову твою. Будь ласка, друже, не починай нічого без цього царя у житті твоїм! Дивно, що й досі не чіпають тебе ці слова: "Шукайте спершу Царства Божого". Шукай і день та ніч вигукуй: "Хай прийде царство твоє". А без цього наплюй на всі діла твої, які б не були добрі вони та славні. Все то для тебе поганий харч, бо не споріднений, хоч би він і царський. Ах!

Де ти мені знайдеш людину, щоб, вибираючи статі, сказала: "Хай буде воля твоя!" Цей-бо небесний отець, приводячи за святою своєю волею до того, до чого нас народив, сам і порадами утверджує серце наше, щоденно їх, як харч у душу нашу посилаючи. І тоді-то діло нашої посади набирає своєї сутності і сили. Коли ж досягло уже тебе Царство Боже, глянь на нього і жахнися. Проси, щоб відклали борги твої за те, що, вкравши найвищу владу, досі правив життям своїм за порадою сліпої своєї натури, а не під керівництвом царського єства. Це є рідна спокуса, тобто мука твоя, що народжується від лукавого духа, котрий панує у скотській твоїй натурі.

Нехай ніхто не думає, що від нашої волі залежить вибрання статі чи посади. Володіє Вишній царством людським, і блаженний той, хто наслідує істинному тому цареві. Це-бо є бути в Царстві Божому і в щасливій країні твердого миру.

Тепер вийшли мені в думку нудьгою, скукою, горістю серед безлічі тих, хто мучиться. Ці просять у Бога багатства, а не задоволення, чудового столу, а не смаку, м'якої постелі, а не просять солодкого сну, ніжної одежі, а не сердечної веселості, чину, а не солодкої тієї кесаря Тита¹⁶ забави: "О друзі мої! Згубив я день..." Ах, друже мій! Не проси дощу, за приказкою, а проси врожаю; буває, що й дощ шкодить плодоносності.

Є р м о л а й. А я згадав запитальників віку цього: "Богословська наука, нащо вона? Я ж бо не священик і не чернець!.." Начебто не всім потрібне душевне спасіння, і начебто спасіння і спокій сердечний одне і те ж.

Я к і в. Я не можу досить надивуватися жахливій множинності тих, що грішать супроти цього тайнописного божественного закону.

Не знайдеш такої простої душі ніде, яка не рада була б хоч сьогодні вийти на вище звання, нітрохи не міркуючи про спорідненість свою. Це невігластво щодо Царства Божого всі серця зморочило. Без сумніву, вони впевнені, начебто щастя до якогось одного звання чи статі прив'язане, хоч сто разів чули про Царство Боже, а ті, що відшукали і покорилися, прийняли за природне звання, тим легко все інше потрібне додається. А без цього і звання не є званням. Та й як може бути званням, коли я до нього не покликаний вищим царством? Як же можу бути покликаний, коли не до того народжений? Боже Царство скрізь присутнє, і щастя у всякому стані живе, коли входиш у нього за керівництвом свого творця, адже саме на те він

у світ тебе народив; і сторицею блаженніший пастух, що вівці й свині за природою пасе, аніж священик, що підіймає супроти Бога війну.

Чому нам таким простацьким здається хліборобство, що всі від нього тікаємо? Щасливий, хто народився до медицини, до піктури¹⁷, до архітектури, до книгочитання... Я їхню благословенну, бо природну, школу (розумій: безділля, вправи) хвалю та вітаю. Радію, коли і сам в одній із цих наук вправляюся, тільки було б із Богом.

Але чому нещасливий хлібороб, поки з природою землю оре? Признаюся, друзі мої, перед Богом і перед вами, що саме в цю хвилину, коли з вами бесідную, покину теперішній свій стан, хоч у ньому я й постарів, і стану останнім горщечником, як тільки відчую, що досі знаходився в ньому без природи, маючи спорідненість до гончарства. Повірте, що з Богом буде мені сторицею веселіше і краще ліпити самі глиняні сковороди, аніж писати без натури. Однак досі відчуваю, що мене у цьому стані утримує нетлінна рука вічного. Цілую її і їй наслідую, зневажаю всіх сторонніх радників безрадність. А коли б я їх слухав, давно б став ворогом Господові своєму. А нині я його раб.

Л о г в и н. Я ж, навпаки, дивлюся із задоволенням, яка солодка праця трудівникові, коли вона природна. Як весело жене зайця хорт! Яка радість, коли почує він сигнал до ловитви! Як насолоджується бджола, збираючи мед! За мед її вбивають, але вона працювати не перестане, доки жива. Труд солодший їй за мед і солодший за стільник. До того вона народжена. О Боже мій! Яка солодка з тобою найгірша праця!

Г р и г о р і й. Один молодик був моїм учнем. Дитина достеменно народжена до людинолюбства та дружби, народжена робити й чути все чесне. Але не народжений бути студентом. З подивом співчував я його дубуватості. Але коли він почав займатися механікою, то відразу ж усіх здивував, бо все зрозумів без усякого керівника.

Зовсім мертва душа людська, позбавлена природної своєї справи, подібно до каламутної та смердючої води, що замкнена в темряві. Переконавав я безперестанно молодиків у тому, щоб шукали свою природу. Шкода, що батьки завчасу не вкладають того в серця сином своїм. Звідси й буває, що військову роту веде той, хто мав би сидіти в оркестрі.

А ф а н а с і й. Як же можна наживати шляхетство і зберегти ґрунт?

Г р и г о р і й. Хапаєшся за хвоста, а не за голову. Скажу тобі, коли бажаєш: щоб син твій охоче й безпомилково виконував свої обов'язки, мусиш сприяти йому під час вибору звання, відповідно до його якостей. Сто спорідненостей — сто звань, і всі почесні, як законні.

Хіба не знаєш, що маєтність — від чесно виконаних обов'язків, а не обов'язки від маєтності залежать? Чи не бачиш, що низьке звання часто віднаходить маєтність, а високе — губить?

Не дивись, хто вище і хто нижче, хто видніше і незнатніше, багатше й убогіше, але дивись на те, що з тобою споріднене. Вже ми казали, що без спорідненості все ніщо...

Коли володар маєтків живе щасливо, не тому він щасливий, що володіє ними: щастя до маєтків не прив'язане.

Коли казати про володіння за спорідненістю, слід розуміти і види всіх зовнішностей. Зовнішнє те, що лежить поза людиною: ґрунт, рід, чин тощо. Шукай, що хочеш, але не загуби миру. Шляхетний список лежить поза тобою, а ти поза ним цілком можеш бути щасливий. Він без миру ніщо, а мир без нього щось, без чого годі бути щасливим і в едемському раю. Чи ж сподіваєшся відшукати рай поза Богом, а Бога поза душею своєю? Щастя твоє, і мир твій, і рай твій, і Бог твій усередині тебе є. Він про тебе, в тобі ж пробуваючи, думає, наставляючи до того, що передусім для самого тебе є корисне, розумій, чесне і добропристойне. А ти дивись, щоб Бог твій був завжди з тобою. Буде ж із тобою, коли ти з ним будеш. А звичайно, будеш із ним, коли примирився, задружиш із пресолодким цим і блаженним духом. Дружба і віддаленого з'єднує. Ворожнеча і того, що близько, віддаляє. Із природою жити і з Богом бути це те саме; життя і діло є одне. Чув я хлопчиком, що на європейські береги викинула буря дику людину, оленячою шкірою обшиту, із таким самим човником. Оточив це диво народ. Дивується, співчуває, сприяє. Пропонує німому гостю всілякі види вишуканої їжі, але він нічого не торкається, сидить ніби мертвий. І нарешті, як тільки уздрів запропоновані плоди, відразу затрусився за ними і воскрес. Цей чоловік є рідний образ вірної Господові своєму душі при виборі звання.

Л о г в и н. Яскраво мені уявляються дві людини, котрі одну й ту ж справу роблять. Але від однієї душі робиться приємне, а від другої неприємне діло. Один самою мізерною прислугою звеселяється, а той від дорогого дарунка

сумує. Від цієї персони добука, насмішка й саме лякання певну в собі приховує приємність, а від другої сама ласкавість таємною дихає супротивністю. Отуда цього смачніша від хвали отого...

Диво! Шило, як у приказці кажуть, бриє, а бритва не бере. Що за чудо? Це чудо є Боже. Він один таємна пружина до всього цього. Все дійсним, усе приємним, усе добропристойним робить саме лише упокорення сокровенній його в людині силі. А спротив святому цьому вседіючому духові все знищує. З цієї ото причини вправний лікар невдало лікує. Учитель із знаннями без успіху навчає. Вчений проповідник без смаку говорить. Із приписом піддячий без правди правду пише. Студент, який перекрутив Біблію, без солі їсть. Той, що піктурою вік займався, без натури наслідує натурі. І всім їм завжди чогось не вистачає. Але це щось є всьому голова і кінцева краса правиці Божої, котра всіляке діло здійснює. Коротко приказкою сказати: "Цілком віз, тільки немає коліс". І не без толку зробили лаконці¹⁸. Вони корисний для суспільства вимисел, що вийшов із блазенських вуст, відкинули, а прийняли із вуст добросердого пана, який, за проханням сейму, те ж таки своєю мовою виказав.

Найчудовіше діло, яке робиться без спорідненості, губить свою честь і ціну так, як добрий харч робиться гідкий, коли його їсти із уринала. Це передає така предавня старовинних віків приказка: "Від ворогів і дари — не дари". І солодше меду ця руська примовка: "Де був?" — "У друга". — "Що пив?" — "Воду, солодшу ворожого меду". І справді, найдрібніша послуга є мила й відчутна, коли від природи виходить, як від невичерпного сердечного джерела. Згадайте поселянина, що підніс у пригорщах із джерела воду перському монарху, який проїжджав¹⁹! Згадайте, над чим ми недавно сміялися, мужичка Конона, котрий приніс в дар Людовику XII, королеві французькому, ріпицю²⁰. Скільки ці монархи веселилися грубою цією, але щирою простотою! Навіщо сумнишся, о маловірна душе, коли твій отець небесний народив тебе або землеробом, або гончарем, або бандуристом? Чому не підеш на поклик його, відхиляючись до вишнього, але тобі не спорідненого? Звісно, не тямиш, що для тебе в тисячу разів щасливіше жити в цій незнатній низькості із Богом твоїм, аніж без нього перебувати в числі воєноначальників чи першосвящеників? Невже ж ти досі не примітив, де живе твоє щастя? Нема його ніде, але воно скрізь є. Будь ласка, відчуй, що

розумним та добрим серцям набагато миліше й шанованіше природний і чесний швець, аніж безприродний статський радник. Яка користь, коли ім'я твоє у тлінному списку надруковано, а дух істини, що сидить і судить у нутрощах твоїх, не одобрює й не дивиться на обличчя, але на серце твоє?

Залишись у природному своєму званні, яке не є воно просте. Ліпше тобі попрощатися із величезними хоромами, із просторими ґрунтами, з чудовими назвами, аніж розлучитися з душевним миром, зробивши через свій спротив своїм ворогом такого чудового, сильного й непереможного духа, котрий самі ліванські кедрі крушить.

КІЛЬКА КРИХОТ ТА ЗЕРЕН ІЗ ПОГАНСЬКОГО БОГОСЛОВ'Я

Я к і в. Чи дозволите щось покласти на стіл із язичницьких засіків?

Г р и г о р і й. Клади, аби не було ідоложертвуване.

Л о г в и н. Дивись, щоб не смерділо духом, супротивним Христовій запахущості. Це ж бо і є у Павла бісівська трапеза.

А ф а н а с і й. Чи ж можливо, щоб харч не був поганий, коли він від поганського столу?

Є р м о л а й. А я вірю, що він перестане бути поганий, коли Господь освятити його зблагочинить. Все те святе, що добре. Усе те добре, що Господові приноситься. Все те Господнє, що не протистоїть духові страху Божого і царству його. Коли ж сам Господь освятить, то хто осмілиться поганити? Давай сюди! Я передусім почну їсти з Господом і перед Господом, нітрохи не боячись Мойсеевої загрози: "Істина є Господня, не бісівська".

Я к і в. Те, що хочу запропонувати, не лише постає супроти Бога, а над те стоїть за нього.

Л о г в и н. Хіба ж ти забув, що кожен, хто не проти нас, за нас є? — так каже істина. І хто дає бути пророками?.. "Їжа іудеїв ніби Бог?". "Гей, і народів". Дихає скрізь дух Господній, котрий у всіх живе, і блаженний той, що слухає його. Це-бо значить забране в поган золото присвячувати в храм Господові. І не менше Богові любий римський капітан Корнилій²¹, як самий іудей, таємно обрізаний за серцем, омитий за смыслом.

Я к і в. Мені здається, що ця божественна в людині сила, що побуджує її до спорідненості, звалась у стародавніх єгиптян Ісис, Isis²², у еллінів Αθηνά',

Athena, у римлян — Minerva, тобто natura. Природа зветься γένιος, genius — ангел природи, називалася також θεός — Бог.

А ф а н а с і й. А чому звалася Мінервою?

Я к і в . Не знаю, тільки гадаю, що Мінерва була людина (чи чоловік, чи жінка) до того роджена, щоб могли для себе і для своєї братії добре навчитися знати, де живе щастя. Той, що цьому навчився, звався у еллінів ευδαιμων, eudemon, тобто такий, що добре знає, а добробут — ευδαιμονια. Супротивне до цього — какодемон, какодемонія, а в римлян такий, що добре знає, здається, звався divini juris peritus, тобто "той, що добре знає Боже право". Що ж, завжди суцця величність Божа його іменем означалася, це, гадаю, зроблено через любов до нього й пошану, щоб через любую людину означити вселюбого, що приводить до щастя і захоче в кожній людині Божого духа, який власного імені для себе не має і з яким нерозторжна була дружба Мінерви. Цього духа, про якого, коли хто не слухався і брався за діло, у язичників була приказка: Invita Minerva — "без доброзволення Мінерви", а у нас кажуть: "Без Бога". І спершу так говорили про науки, потім про все, навіть і про найдрібнішу справу. Коли хто без природи сунувся у лікарську науку чи в музику, казали: "Invite Apolline; Iratis Muis" — "без доброзволення Аполлонового", "без милості Муз".

Коли хто обертася в купецтві — "без дозволу Меркурія".

Коли жив у чудових гаях, на полях, на горбах і горах, при чистих ріках і прозорих джерелах, усамітнівшись у лісах і в садах, що шумлять пташиним співом, уникаючи людського співжиття і шлюбного союзу, але без Бога, казали: "без благословення Діани".

Скільки посад, стільки спорідненостей. Ці різні до різних посад божественні побудження означались у них різними різними людей іменами, які своїми спорідненостями прославилися. Однак усі ці одарування, такі різноманітні, один і той-таки Дух Святий задіює. Так як, наприклад, у музичному органі одне повітря різні через різноманітні трубки голоси витворює чи як у людському тілі один розум різно при розміркованні різних частин діє.

А ф а н а с і й. Як на мене, не вельми погано із поганського гною збирати золото. Часто загібається в хатньому смітті царська монета, а джерело здорової води затуляється брудом.

Я к і в . Адже байка про велетнів, що підняли брань супроти Бога, всім відома²³. Але чи не показує вона перстом на тих сміливців, які дерзновенно і вперто божественному духу спротивляються, скеровуючись із відчайною впертістю до великого, але цілком їхній природі не доброналежного звання.

Це настільки смердить богомерзотністю і нечестям, наскільки, навпаки, благословенне Господом діло, ніби повна троянда і пахуча конвалія, сокровенною дихає красою.

Ця краса звалась у давніх препон — *decorum*, тобто доброглядне, що здійснює добропристойність, все живе і кожне діло, але яке не підлягає ніяким людським правилам, а залежить єдино тільки від Царства Божого. І хто може людину наставити до того, до чого сам Бог перегородив їй шлях?

Відси, гадаю, народився у них дивний цей філософський догмат: "Οτι μόνον αὔαθον το καλο'ν", тобто "Доброта живе в самій красі". Звідсіля в них і така приказка: "Ομοιοντρο'ς ομοιοναυει θεο'ς" — "Подібного до подібного веде Бог". Вона навчає, що не тільки знання, але й високоступінні вибрання дружби не від нас залежать, а від вишнього визначення. Наше тільки діло пізнати себе і визначитися, на яку посаду і з ким мати стосунок ми народилися. І як спорідненість до звання, так і схильність до дружби ні купівлею, ні проханням, ні насиллям не дістається, але це є дар Духа Святого, що все розподіляє за своїм доброзволенням; і людина, що слідує цьому Духові, кожне звання хвалить, але приймається за споріднене; кожному сприяє, але дружить із тими, до яких відчуває особливу Святого Духа привабу. Цьому вірному наставнику так дбало слідував Сократ, що і в дрібницях його порад дотримувався. Я вам недавно розповідав, яким чином цей муж, вийшовши із гостей, повернувся із провулка і пішов додому іншою вулицею, за одним тільки внутрішнім потягом, нічого не передбачаючи.

А ф а н а с і й. А коли б не повернувся, то що?

Я к і в. Те було б, що іншим, які за ним не пішли. Несподівано назустріч гонене свиняче стадо всіх їх перебруднило, як це видно із Плутархової книги про ангела-хоронителя Сократового²⁴. І годі повірити, щоб цей муж, перебуваючи в бесідах, переважно бесідував не про цього мудрого наставника і голову щастя. Звідси носить у нас премудра така приказка: "Без Бога ні до порога, а з Богом хоч за море". А коли таких бесідників не стало в Афінах²⁵, тоді джерело, що напоювало сад суспільства, і джерело

мудрості цілком стало затягнене і забите свинячими стадами. Стада ці були — зборища філософських мавп, які, окрім виразної маски (розумій філософську опанчу і бороду), нічого сутнього від істинної мудрості не мали. Вони-бо розтлінням зіпсували саму основу афінського юнацтва. Воно і здумати не могло, щоб заглянути в середину себе до божественного свого керівника. Безпутно скеровувалися в слід збішених своїх помислів, ніби олень, якого крильми б'є по очах орел, що сидить на його рогах, аби якомога дістатися до знатних звань, нітрохи не міркуючи, чи споріднені їм ці звання і чи будуть суспільству, а передусім самі собі корисні. Аби лишень дістати блискуче, хоч і порожнє воно, ім'я або збагатитися.

Судіть, яку кількість там було поставлено ослів мулами, а мулів лошаками. Тоді ж бо богопошанування перетворилося в отруту, в розбрат — у марнославство і лицемір'я, правління — у мучительство, судейство — у крадіжки, воїнство — у грабунки, а науки — у зброю злоби. Таким чином, воюючи супроти Мінерви, зробили захисницю своєю ворожою, а республіку погибельною.

А ф а н а с і й. Чи я помилився, чи ти свою поганську діву Мінерву не беззаконно обрізав, але так, як велить обряд обрізання, щоб непорочно присвятити її Господові Богу нашому. Вона перестає бути ідолослужительною, не означаючи надалі тлінної плоті та крові, але служить тому, хто являється під її іменем, начебто під одежею її, тому, про кого написано: "Ви є храм Бога живого, і Дух Божий живе у вас". Коротко скажу: тепер єгипетська Ісис і йменням, і єством є те саме, що Павлів Ісус. "Знаю людину..." Але скажи мені, які були афіняни в той час, коли Павло до них прийшов: чи мудрі?²⁶

Я к і в. Коли б ти пізнав усе про всі твої частини тіла, минувши голову, і не вірив би від самого народження в те, що вона є, чи ж можна було б тебе вважати за знавця чи доброго анатома?

А ф а н а с і й. Фу!.. Був би я тоді найзвичайнісіньке опудало.

Я к і в. Тоді б ти був справжній Павлових часів афінянин. Скажи мені, яка мудрість може бути в тих, що не пізнали єство Боже? Саме лише тлінне єство в їхніх серцях царювало. Дивилися вони на мирську машину, але саму лише глинку на ній бачили: глинку міряли, глинку рахували, глинку єством називали так, як невихований у мистецтві глядач дивиться на картину,

бачачи тілесним зором один тільки бруд фарб, але не свій розум у безречовому малюнку, що твориться фарбами, чи як неписьменний, що втупив тлінне око в папір і в чорнило літер, але не розум у розуміння схованої під літерами сили. А їм і в думку не спадало це дивне слово нетлінної нашої людини: "Плоть — ніщо, а дух животворить"²⁷. У них те було істиною, що помацати можна. Глиняні душки — ось їхні захисники. Кожна гадочка — це їхній божок, а кожен божок — їхня утіхонька. Собачим полюванням честили Діану, математикою — Юпітера чи Дія, мореплавством — Нептуна. Іншого Бога шанували збройним брязкотом²⁸, інших — пишними бенкетами й уборами тощо.

Одне лише осяжне було в них натурою чи фізикою, фізика — філософією, а все невсяжне — порожньою фантазією, безмірною брехнею, дурницею, дурнотою, марновірством і нікчемністю. Коротко сказавши, все мали і все розуміли... хіба що не знали нефізичного, нетлінного Бога, з ним загубили щось, розумій, мир душевний.

І хоч відчували, що якимось, щось, чимось таємною якоюсь трубою палить і турбує серце їхнє, але воно як невсяжне так і зневажалось аж доти, доки ця іскра виросла в пожежу незгасну. Буває це в кожному, що хоча вдасться придбати цілий світ, однак невимовними зітханнями серце всередині волає про те, що чогось, щось не дістає і, начебто у хворого, дивна й ненатуральна спрага не втоляється.

Так воно сталося і з афінянами; вони відчували, що весь Всесвіт славить їхню мудрість, якою, наче багатими товарами, людський рід наділяли. Але при всьому тому змушені були слухати таємний сердечний крик. Почали здогадуватися, що досі не все на все перезнали і що, певна річ, треба ще якісь колеса для коляси.

Цей недолік свого хвального й перехвального самої тільки Єзекіїлівських коліс вічності нерозуміючого розуму признали над цілим світом поставленим монументом. Окрім улюблених своїх богів, які всю їхню мудрість, начебто штучне каміння стовп, по частках складали, побудували храм тому Богові, сьйво котрого, як очі, що кров'ю грали, не могли зрозуміти і винести сонячного світла. Храм той був з таким написом: "Невідомому Богові"²⁹.

Павло наш, побачивши той храм поміж безлічі кумирниць, схопився за бажаний привід до благовістя. Почав передмовою, що афінського шляхетства мудрість із усього видна, але чогось для звершеної їхньої мудрості не вистачає... як самі признавались у тому тим доброрідним написом. Через це те вам благовіщу. Почав цей мандрованець розгрібати фізичний попіл, знайшов у ньому божественну іскру і те панівне єство, яке їм, окрім попільної натури, не було звісне, і показав, що попільне чи глиняне єство, в якому їхнє серце жило, — це ідол, тобто видимість, і саме воно — ніщо, тьма і тінь, що свідчить про живу *натуру*, що нетлінним словом своїм віки сотворила, і що це слово — друга людина в поросі тіла нашого, життя і спасіння наше... Це-бо і є благовістити нетлінне воскресіння. Але чи можна вилікувати хворого, що вважає себе здоровим? Нема нічого труднішого, як вкласти істину в дурне, але горде серце. Проповідь воскресіння зробила нашого Павла буйством поміж афінян, гралищем у їхніх мудреців. Звідси-бо й народилися його слова: "Називаючи себе мудрими, вони потуманіли"³⁰. "Де мудрий? Де книжник?"³¹ Отакі мудрі були афінці у Павлові часи.

Г р и г о р і й. Очевидно, вони любомудрствували так, як ведмідь, що навчений танцювати під ріжок.

А ф а н а с і й. Звісно, скаче за наукою своєю, адже є приказка: "Ведмедя не вчать..."

Г р и г о р і й. Вчать, але ніколи йому не вміти.

А ф а н а с і й. Чому?

Г р и г о р і й. Бо то справа людська, а не ведмежа.

А ф а н а с і й. Одначе він танцює.

Г р и г о р і й. І вовк грає козеняті на флейті³².

А ф а н а с і й. Чому ж не грати, коли навчився.

Г р и г о р і й. Який капельмейстр, такий і танцмейстр.

А ф а н а с і й. Одна справа байка, а ведмідь танцює насправді.

Г р и г о р і й. Коли ти так їси, як ведмідь танцює, то, може, і сам заохотишся танцювати.

А ф а н а с і й. Як може бути недійсне те, що робиться?

Г р и г о р і й. Без смаку їжа, без очей зір, без харчу корабель, без сенсу мова, без природи діло, без Бога життя — те саме, що будувати без розміру,

шити без розкрою, писати без малюнка, а без такту танцювати... Спитай тепер, як недійсне те, що робиться?

А ф а н а с і й. Адже ж утішно, коли він танцює!

Г р и г о р і й. Від того і смішно, а смішно тому, що неспоріднено й негарно. Тож немає нерозумнішого і шкідливішого, як твоя ведмежа приказка. Хай буде вовк кухарем, ведмідь м'ясником, а лошак під вершником. Це діло чесне. Коли ж вовк грає на свирілі, ведмідь танцює, а лошак носить поноску, годі не сміятися. Будь-яка шкідлива невідповідність смішить. А коли вже вовк став пастухом, ведмідь ченцем, а лошак радником, це не жарт, а біда. О, коли б ми зрозуміли, як то шкідливо для суспільства! Але хто може пектися про користь інших, зневаживши власну? І коли до себе злий, до кого буде добрий? Тож є вони вбивцями самих себе, адже борються із природою. Яка мука — працювати в неспорідненій справі! Саме бенкетування без бажання важке. Навпаки ж, у природнім не тільки праця солодка, але й сама смерть приємна.

І це від того, що в усякому званні є щасливі й нещасливі, спокійні й неспокійні, веселі й сумні. Зачини неприродженого в усамітнення, воно йому — смерть, а хто до того має природу — рай. "Усамітнення для мене рай, — проголошує блаженний Єронім³³, — а місто — темниця". "О самотносте! — вигукує інший, подібний до нього. — Ти смерть пороків, оживлення добродійства!" Для таких сердець внутрішня пустеля тим багатолюдніша, чим більше усамітнена, і тим працездатніша, чим вільніша. Подібна вона до виноградної ягоди, яка тим більше багатіє, чим більше варить і скорочує її ополудне сонце.

А ф а н а с і й. Чому ж люди сунуться у звання без природи?

Г р и г о р і й. Спитай їх самих.

А ф а н а с і й. Найпевніше, бажання їх вабить.

Г р и г о р і й. Звісно, ті, кого понуджують до того, не винуваті.

А ф а н а с і й. А коли є бажання, то чого їм мучитися? З бажання все приємне. А де бажання, там і природа. Бажання, за твоєю ж казкою, рідна дочка природи. То як?..

Г р и г о р і й. О гачкаста істото! Як прехитрий змій, в'єшся, звиваєшся у найрізноманітніші згортки.

А ф а н а с і й. Будь ласка, не сердься! "Коли улесливі та істинні".

Г р и г о р і й . Гаразд. Вислухай перш за все баєчку.

БАЙКА ПРО КОТІВ

Кіт із пасіки, за давньою дружбою, зайшов у село до свого приятеля і був щедро пошанований. За вечерею дивувався багатству.

— Дав мені Бог посаду, — сказав господар, — від якої я маю щодоби по 20 тушок добірних мишей. Мушу сказати, що в селі я нині — великий Катон.

— Саме тому я й прийшов побачитися з вами, — відказав гість, — довідатися про ваше щастя і, крім того, потішитися ловитвою. Чував, що у вас з'явилися чудові пацюки.

По вечері залягли спати. Господар уві сні почав кричати і збудив тим гостя.

— Вам щось страшне снилося? — спитав той.

— Братику! Здавалося мені, начебто я втопивсь у прірві.

— А я ловитвою веселився. Видалося, що я спіймав чистокровного сибірського пацюка.

Гість знову заснув, виспався й прокинувся. Почув, що господар тяжко зітхає.

— Уже виспалися, пане Катоне?

— Ні, я після того страшного сну й не заснув.

— Отакої! Це ж чому?

— Таку вже маю натуру, коли прокинуся, більше не засну.

— Яка тому причина?

— Маю таємницю... Гей, друже мій! Не знаєш, що я визвався бути рибалкою для всіх котів на селі. Отож, як згадаю човна, сітку та воду, жахливо стає на душі...

— Навіщо ж ти взявся за рибальство?

— Аякже, братчику! Треба ж якось харчуватися. Окрім того, я і сам до риби смак маю. Гість похитав головою і відказав:

— О шановний! Не відаю, якої сили для тебе слово Бог. Але коли б ти притримувався своєї природи, яку безневинно звинувачуєш, був би цілком

задоволений однією тушкою на добу. Прощай із своїм щастячком! Мої злидні ліпші.

І кіт повернувся у свій лісок. Звідсіля пішла приказка: "Catus amat pisces, simul odit flumen aquarum" — "Кіт охочий до риби, та води боїться". Це лихо переслідує кожного, хто ласий не до звання, а до прибутків. Чи не нещасне оце судження — люблю від господаря брати плату, а копати виноград не хочу? Звичайно, той не хоче, хто не зроджений до цього. Справжньому мисливцеві більше радості дає полювання та праця, ніж смажений заєць на столі. На вишуканий живопис кожному любо дивитися, але до малювання охочий той, хто любить день і ніч висловлювати свої думки в картинах, помічаючи пропорції, пишучи і наслідуючи натуру.

Ніхто не погне твердої слави від будь-якого мистецтва, коли працюватиме без насолоди й натхнення. Той найвірніший приятель званню своєму, коли і прибутків мальство, і злидні, огуда, гоніння не можуть погасити його любові. Але без природи праця ніяк не може бути солодка.

Багато хто, потоптавши природу, вибирає для себе ремесло наймодніше і найприбутковіше, але цим вони лише ошуковують себе. Прибуток не є утіха, але мусить слугувати для задоволення тілесних потреб, а коли це й утіха, то не для серця; утіху для серця матимете у спорідненій праці. Тим ця справа приємніша, чим спорідненіша. Коли б блаженство жило в багатстві, то чи було б так мало багатих? Але спокійних і бадьорих серед них мало.

Багатством живиться лише тіло, а душу звеселяє споріднена праця. Ось де зала солодкого її бенкетування. Тут вона, наче хитра машина, що обертається на повний хід, тішиться і, обходячись лише житнім хлібом та водою, не заздрить на царські хороми.

КАРТИНА, ЩО ЗОБРАЖУЄ БІСА, ЗВАНОГО СМУТКОМ, ТУГОЮ ТА НУДЬГОЮ

Коли відняти від людини споріднене діяння, тоді їй — смертельна мука. Сумує й непокоїться, мов бджола, замкнена у світлиці, коли сонячний світлий промінь, який пронизує вікна, кличе її на медоносні луки. Ця мука позбавляє людину здоров'я, тобто злагоди, забирає бадьорість і розслаблює.

Тоді людина всім невдоволена, гидує і становищем своїм, і місцем прожиття. Мерзенними здаються їй сусіди, нецікавими — розваги, докучливими — розмови, неприємними — стіни помешкання, немилими — всі домашні, ніч — нудною, а день — осоружним; влітку хвалить зиму, а взимку — літо; подобаються лише минулі Авраамові чи Сатурнові часи³⁴; хочеться зі старості вернутись у молодість, з молодості — у підліткові літа, з підліткових літ — у дитячі, з дитячих — у підліткові, з підліткових — у зрілі; ганить свій народ і звичаї свого краю, гудить природу й сама на себе гнівається. Те для неї приємне, що неможливе; бажане те — що проминуло, і завидне — що віддалене. Там лише добро, де її нема і коли її нема. Хворому всілякий харч гіркий, послуга — набридлива, а постіль — тверда. Жити не може і вмерти не хоче.

Нудьга для лікарів — найперша ознака всіх тілесних хвороб та збурень. А душевне невдоволення — двері до всіх пристрастей та внутрішніх хвилювань.

Не побачиш вітру, що спінує море, не побачиш і нудьги, що хвилює душу; не відчутна, але мучить, мучить, але не відчутна.

Вона — дух болісний, думка нечиста, буря люта.

Ламає все і збурює, літає й сідає на позолочені дахи, проникає крізь світлі горниці, добирається до престолів сильних, нападає на вояцькі стани, досягає й на кораблях, знаходить і на Канарських островах, заглиблюється в дику пустелю, гніздиться у душі.

Туга люта скрізь літає
На землі і на воді;
Дух цей, наче грім, шукає
Нас у щасті і в біді.

Один лише вишній Отець може цю бурю перетворити на тишу, скерувати до гавані, а душу спорідненою працею, наче вудилом і вуздою буйну худобу, втримати може.

А ф а н а с і й. О брате! Дивину вкладаєш у мої вуха... А люди мають нудьгу за ніщо і, щоб прогнати цього ворога, вважають найкращою зброєю гроші, вино, сади, музику, жарти, карти, проїздки...

Г р и г о р і й . Друже мій! Не може бути нічим те, що виростає у велике. Не вважай за мале те, що викликає велике. Мала шпара в кораблі впускає всередину страшну течу. Не гадай, що невидне й безсильне — одне і те ж саме. А люди лише те цінують, що можна затиснути в кулаці, бояться того, чого не варто боятися, й навпаки.

Вексель не папером і чорнилом страшний, але зобов'язанням, захованим там. Бомба небезпечна не чавуном, а порохом і здатністю того пороху горіти.

Все невидиме сильніше за видиме, і видиме залежить від невидимого.

Нудьгу стародавні християнські письменники називали бісом зневіри. Чого ця лиха іскра не витворює? Все в тріск і в колотнечу обертає, вселяє в душу нечистих духів усе породження. Та думка, що гризе, — чи не черв'як невисипущий і чи не єхидна є? Палюча печаль або заздрість — чи не лютий дух і чи не люта думка? А думка лиха чи не таємний і лютий є язык, про який [сказав] син Сирахів: "Зуби його — зуби лев'ячі, що вбивають душу".

Це так важко, що ліпше душа дозволяє неспоріднене та шкідливе за бридке мати, ніж бути від природного діла відставлений.

Звідсіля всіх бридашних діл страшилище і саморучні себе вбивства.

А коли апостол Яків каже, що язык — мала частка³⁵, але, наче кермо на кораблі, володіє цілим тілом, чи не так само володіє і править тілом думка? Язык лише тінь, що, наче годинниковий дзвіночок, дзвенить у повітрі, а сама пружина — це думка. Думка — невидима голова языка, сім'я справі, корінь тілові. Думка — це язык, що не замовкає, неослабна пружина, безперервний рух, що рухає і носить на собі, наче ветху ризу, тлінний тілесний бруд, що припав до своєї думки і зникає, як тінь од яблуні.

Чи бачиш тепер, друже мій Афанасію, що невидиме сильніше за видиме і що видиме залежить від невидимого?

До цього приєднується Єремія, називаючи людиною не тілесний вигляд, але серце як невичерпний скарб мислених таїн. "Глибоке серце людині... і людина є..." (глава 17)³⁶.

Коли сердечне око — сім'я лихе, тоді все тіло лихе і кожне діло приносить плоди гіркоти. Гіркому джерелу печальні потічки.

А ф а н а с і й . Ти заговорився, дружище... Я чув і впевнений, що Єреміїне серце стосується Біблії. У ній тлінь образів подібна до тіла, а сховане в

образах Боже знання подібне до притаєних у тілі сердечних думок. Ясніше переказати його слово так. Біблія є ніби одна людина або Адам. Глинку його і тіло його кожен бачить, а серце зачинене, і духа життя в ньому не видно. Це те ж таки, що у Павла: "Бо хто розум Господній пізнав?"³⁷

Г р и г о р і й. Пізнай перш за все себе самого, тоді пізнаєш Адама з Євою. Хіба не можна мені біблійного слова мову прикласти до людини, коли вся Біблія уподібнюється людині? Через те, отже, зробив пророк людину образом двоприродної Біблії, що одне в ній є видиме, а друге невидиме, так як серце морське чи найтонша вода у хмарі, що з моря підіймається.

А ф а н а с і й. Принаймні ти, братику, не туди заїхав. Їхав у Казань, та заїхав у Рязань. Наша мова велася про природні справи, про веселощі і мир, а тепер діло дійшло до снігових скарбів, що в Йова...

Г р и г о р і й. Будь ласка, не сумуй! Не вельми вбік заїхали. Веселощі й радість недалеко від серця, а серце завжди при своїх думках, як джерело при своєму струмку.

А ф а н а с і й. Хай буде так. Скажи, однак, мені: чому хтось є спорідненіший до нижчої посади і до простішого ремесла?

Г р и г о р і й. А ти мені скажи: чому комусь простий харч здоровіший?

А ф а н а с і й. Тому, звичайно, що спорідненіший.

Г р и г о р і й. Так само спорідненіший хтось до простішого ремесла через те, що воно йому корисніше.

А ф а н а с і й. Через що, скажи мені, і чому корисніший?

Г р и г о р і й. Тому що невимушеніше, забавніше і веселіше.

А ф а н а с і й. Тоді скажи мені лишень, чому веселіше?

Г р и г о р і й. Тому що з Богом. Без Бога ніщо не звеселяє. О дивний ти запитувальник!.. Адже коли споріднено, тоді і з Богом. Чого ж тобі далі розпитувати? Досить лише запитати: чи споріднено, отже, чи бажає Бог? Воля Божа є то верх і закон законів, не ходи далі... А ти запитуєш, чому споріднено? Отже, чому Бог так хоче? А коли має він дати тобі звіт про справи свої, запитай його і вимагай у відповідь: чому він землю і воду зробив притяжену донизу, а повітря та вогонь скеровані догори? Чому вогонь все з'їдає, окрім віссона³⁸, чи кам'яного льону — того перетворити в попіл не має змоги? Чому мала риба, названа у римлян *remo*³⁹, здатна стримати рух корабля, приліпившись до його днища? Чому дельфінова природа палко

любить людину, а зміїна ненавидить, левина ж жахається півня, який співає?.. Природа і спорідненість значить уроджене Боже доброволення і потаємний його закон, котрий всім живим управляє; знати, отож, є подіб'я в душі і в тому ділі, до якого вона скеровується, така рівність поміж другом та другом, а схожість між харчем та шлунком. "Подібне йде до подібного". Царство Боже і правда його всередині істот є. Нікого не ображає, вливаючи закон спорідненостей. Один до одного, другий до другого, сотий до сотого, хоч і до простого звання чи ремесла, але не до безчесного, а для нього вабного і корисного, коли скеровується з Богом, то й щасливий.

Що було б тоді, коли б Бог наше блаженство уклав в якомусь одному званні? Тоді-бо щастя обмежене було б тіснотою одного боку і одного лишень часу. Тоді чи міг би Бог в одному боці і в одному часі вмістити весь рід людський, коли кожному щастя потрібне? Чи ж можливо, щоб в одному роді харчу чи в двох було заховане здоров'я? Всесвітня Божа економія безчисленну живність і дихання трьох лишень жеребків харчем чи ж може прохарчувати?

Все те одне: не можна і безкорисно. Коли було б корисно, то і можна було б. А не могли зробити безкорисного — це і є невимовна сила його і влада.

Скільки й тепер премудро робиться, що одній істоті буває отрутою та смертю, те саме для другої є їжею та здоров'ям. Скільки видів живності, скільки родів харчу, і кожне дихання має внутрішній поклик до спорідненого собі. Коли Отець наш небесний стільки дбає про тіло, тоді про душу — набагато більш.

ОЗНАКИ ДЕЯКИХ СПОРІДНЕНОСТЕЙ

А ф а н а с і й. Важко взнати свою природу, а чужу пізнати ще важче. Взнаєш — та пізно. Черепаха відчула помилку, коли почала літати⁴⁰.

Г р и г о р і й. Не згадуй мені утруднень у потрібнім ділі. Не можна ніяк, щоб природа зробила потрібне важким. Не треба, тобто не корисно, а через те й важко черепасі літати, а не соколові. Важко, мовляв, взнати... Та де ж той, хто бажає взнавати? Склавши крила, важко летіти й самому орлу. Чи знаєш ти, що землеміри визначають висоту превисокого Фарійського палацу⁴¹ із самої його тіні?

Будь-яка таємниця має свою викривальну тінь. Важко розпізнати різницю між дружнім та ласкавим серцем, але зовнішня тінь, ніби вияснювальне скло, овиднює і найсердечніші закаулки гострим спостерігачам.

Дивися, коли хлопчик, зробивши, як цяцьку, волове ярмо, накладає його щенятм чи кошатам — чи не є то тінь хліборобської душі в ньому? І чи не поклик це до землеробства?.. Коли ж припасовує шаблю — чи не смак то воювати?

Коли трилітня дитина, самохітно слухаючи, переймає божественні пісні, любить заглядати у священні книги, перекидати сторінки, дивитися на картини таємних образів або на літери — чи не це виявляє таємну іскру природи, що зробила й поклікала її до богословських вправ? Невидима сила й божество у нас ясно видимі через ці неспритворні вияви.

Нащо ж блаженство обмежувати в одному чи двох різновиддях життя?

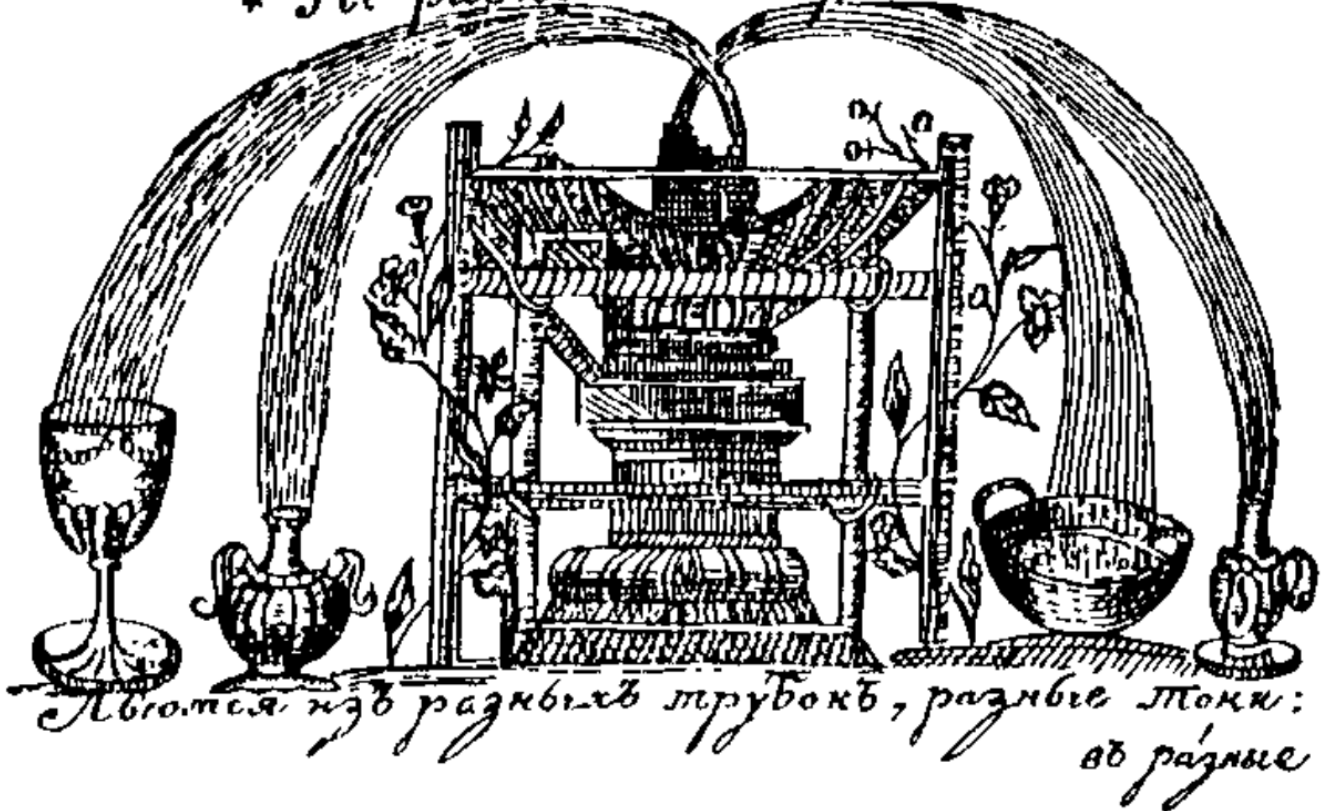
Бог скрізь є і щастя в усякому стані, коли входимо в нього із Богом. Треба тільки пізнати себе, куди хто народжений. Краще бути натуральним котом, ніж левом з осячю природою.

Ганятись у званні за прибутками — правдивий знак неспорідненого. Не позбудешся прибутків, коли буде в тобі, в силі твоїй Царство Боже.

Чи не дивно, що один у багатстві, а другий задоволений у бідності? Видно, що природа вкладає більше мистецтва, виліплюючи мурашку, ніж слона, і живніший промисел Божого Царства можна бачити у бджолиних роях, аніж у волових та овечих отарах.

Бог подібний до багатого водограю, що наповнює різні посудини, відповідно до їхнього об'єму. Над водограєм напис: "Неоднакова всім рівність".

* Не равное освѣтъ равенство.

Ллються з різних рурок різні струмені у різні посудини, що стоять довкола водограю. Менша посудина має менше, але тим однакова вона з більшою, що так само повна. Бо що є дурніше, як рівна рівність, яку дурні у світ ввести марно хочуть? Яке-бо дурне те, що супротивне блаженній природі?.. Боїмося голоду, забувши, що частіше вмирають від переситу. Нерозумна туга сама не знає, чого хоче. Бо саме пересичення хіба не від нудьги? Краще вмерти, ніж усе життя нудьгувати від неприродженості. Неспорідненість важча будь-якого неробства. І краще не повзати, ніж літати черепасі. Не повзаючи, позбувається природженої втіхи, а літаючи, страждає, крім того, й від тягаря неспорідненості.

Я к і в . Слухай, Афанасію! Чи чув ти байку про дворового пса й осла, що...

А ф а н а с і й. Так! Вельми ми третього дня сміялися, коли він, заздрячи собачим ласкавостям, скочив був на живота господареві. Як черепасі не бувати орлом, так і ослові — придворною людиною.

Є р м о л а й . А скажи, як винагороджено осла, що зустрів господаря придворною ласкавістю?

А ф а н а с і й. Так само, як і слугу, що при людях зняв із королівського вбрання блоху.

Л о г в и н. Їхнім гербом увіч є мавпа. Дивно, що вони не виріжуть її на своїх печатках. На печатці у кесаря Августа була сила: "Festina lente" — "Поспішай повільно", а на їхню печатку пристало б слово: "Дерзай, хоч і не до речі". Спільний наш приятель⁴², знаєте, кого маю на увазі, написав байку про козеня та вовка, що грав на свирілі, приточивши до неї таке повчання: "Tu nihil invita dices facies-ve Minerva", тобто: "Не кажи і не роби нічого навперекір Мінерві". Випало спитати в нього, що означає давня приказка: "Навперекір Мінерві". Відповів: "Не пнися до того, чого не дано тобі від природи", "Без Бога, знаєш, ні до порога". Коли не народжений до того, не совайся у книжництво. Гей, багато хто втрапив у вічну муку через те, що небагатьох мати народила до школи.

Хочеш бути блаженний? Вдовольнися долею твоєї природи. Ось його аффабуляція:

Tu nihil invitâ dices, faciesve Minervâ. Quae Natura negat, scilicet illa fuge. Si non es natus Musis, fuge discere Musas. Heu! Multos perdit fistula docta viros. Paucos justa parens Musis Natura creavit. Essene vis felix? Sorte quiesce tua⁴³.

Гарно у Великій Росії кажуть: "За Богом пойдешь, доброй путь найдешь". Видно, що старанно слідувати Богові — це найсолодше джерело миру, щастя та мудрості. Хай усяке знає свою природу і хай спробує, "що є догідне Богові". Суспільство — те саме, що машина. В ній нелад буває тоді, коли її частини відступають від того, до чого вони своїм майстром зроблені.

ПРИРОДЖЕНІСТЬ ДО ЗЕМЛЕРОБСТВА

Слухай, Афанасію! Скажи тепер, що ти за звірок, що за пташка і до чого народжений?.. Здається мені, що ти народжений до землеробства.

А ф а н а с і й. Це правда, що я, за природою своєю, люблю сади, поля, ліси, але справжній землероб мій батько.

Л о г в и н. Слава Богу! Ти до цього народився тому, що інші до іншого, а вони до іншого народжені тому, що ти до цього. Це Боже Царство: не сперечайся. Берися орати землю, заготовлювати харч для людей і худоби,

водити череди чи бджоли, чи що звелить тобі твій Господь. Не бійся, праця в самому своєму діянні буде тобі солодша, ніж запашне повітря, чисті потоки вод, пташиний спів, ніж навіть і самі плоди праці твоєї. Цього чекає від тебе твоя вітчизна.

Коли ж не скоряєшся Господові, знай, що смуток загризе твою душу серед позолочених палат і заплачеш, згадавши зелені поля. Рано скажеш: "Коли той день мине?" А ввечері скажеш: "Коли той світанок настане?"

Чи скажу тобі Мойсеевими словами: "І буде життя твоє висіти [на волоску] перед тобою, і ти боятимешся вдень та вночі і не будеш певний свого життя"⁴⁴. Завтра скажеш: "Як буде ввечері?" А ввечері промовиш: "Як буде вранці?" Від страху серця свого ним-таки застрашишся і од видив очей своїх ними-таки побачиш.

Це-бо є жити у тілеснім достатку, а позбутися душевної втіхи, мати Господа свого, що висить перед очима твоїми і не покриває, начебто гніздо і пташат своїх, а б'є по сердечних зіницях, як орел оленя, сидячи на його рогах.

А ф а н а с і й. Уже ви вдруге згадуєте орла із вашим оленем.

Л о г в и н. Довелося читати, що орел, оленя бажаючи убити на з'їжу, спершу качається в піску, щоб засмітити крила, потім злітає на оленя і, сидячи на рогах, б'є крильми по очах, доки чи ударами, чи піском не осліпить. А сліпий олень швидше стріли по горбах мчить і, забігши до круч, падає у прірву та й розбивається. "Блаженні ті, що чують слово Боже і бережуть його".

Друже мій, Афанасію!..

ПРИРОДЖЕНІСТЬ ДО ВІЙСЬКОВОГО

...Може, ти народився воїном?

А ф а н а с і й. Не хочу... Я не воїн. Я законник. Моя справа знати цивільні закони.

Я к і в. Дай, Боже, вам знати закони та й смак відчувати. Злодій краще, однак, знає закон: "Не укради!"

Є р м о л а й. Щодо мене, то мені миліша кожна людина, яка живе в спорідненому своєму! Не можу достатньо насолодитися видовищем, коли вона діє і її дія, як смирна, видає добрі запахи. А хто воїном народжений бути—дерзай, озброюйся!.. З природою швидко навчишся! Захищай землеробство й купецтво від внутрішніх грабіжників та зовнішніх ворогів. Тут твоє щастя й веселість. Бережи звання, як око. Що може бути солодше природженому воїнові, як військова справа? Захистити від образи, захистити страдну й безборонну невинність, заступатися за основу суспільства — правду — ось його пресолодкі сніданок, і обід, і вечеря. Не бійся, з Богом легко тобі буде переносити голод, спрагу, холод, жар, безсоння, кровоточні рани і самий страх смертний, та й набагато легше, ніж без нього супротивне цьому, — пізнаєш, яка сильна природа. Це воїнське горе з Богом буде тобі сторицею приємніше рангів та прибутків твоїх. Ранг носити може кожен, але діло насправді виконує тільки той, хто має до того спорідненість. Діло і без рангу ділом, а ранг без діла ніщо, діло ж — без Бога.

Коли ж, зневаживши Боже звання, підеш за своїми примхами та сторонніми радниками, не забудь попроситися навіки з усією втіхою, хоч би ти сховався у розі достатку і, боячись умерти тілом, почнеш терпіти щохвилину душевну смерть.

Відняти від душі споріднене діяння — значить позбавити її живності своєї. Ця смерть є люта. Знаю, що збережеш тіло, але вбиваєш душу. Ця заміна є погана.

Не розумію, навіщо мати меч, коли не те сікти, на що його викуто. І не розумію, навіщо носити тіло, коли берегти, а [не] на те губити, до чого хто ним одягнений. Повір, що Матусаїлове життя⁴⁵ все пропало б і є самим пеклом, коли не призначене для того, до чого тобі його дав Господа. Яка солодка страта здоров'я та літ у головнім природнім ділі! Тоді-бо життя наше буває жертвою пахоців Господові. Опера, книги, пісня і життя не від довготи, а від доброти та краси дістають свою ціну. Ціна всьому і добра краса — Бог. "Ціна у правиці твоїй..." З Богом коротке життя виконує довгі літа, а діло з ним є саме собі верховна нагорода.

А ф а н а с і й. Але що значить те, що кажуть студенти⁴⁶: "Ars perficit naturam?"⁴⁷

Г р и г о р і й. Правда, що наука приводить спорідненість до досконалості. Але коли не дано спорідненості, тоді наука що може здійснити? Наука — це практика та звичка і є дочкою натури. Пташка може навчитися літати — не черепаха.

Як ми вправні знаходити вилазку, де непотрібно! Дивовижно, що кожна жива істота слідує керівництву творця. Тільки одна людина через непослух робиться глупо мудрою мавпою, задивляється на сліпу моду, а не поклик прозірливої натури. Хто кличе в ліси та сади рід солов'їв та дроздів, на поле жайворонків, а жаб у води й болота? Хто веде річні потоки до моря? Хто тягне до магніту сталь? Хто тягне вгору тремтливий племінь? Це є наш Бог, що над усіма царює і всім усе домобудує.

Все те зносе, що природне, і симпатія (συμπάθεια) значить природну зносність, що стосується дружби, харчу, а найбільше вибору звання.

Коли хто щасливо живе в добробуті, не тому щасливий, що в добробуті, а що в добробуті із Богом. А без цього набагато щасливіший від нього жебрак. Не всі народжені до багатства.

Коли математик, медик чи архітектор щасливий, звісно, те щастя залежить од природи, що народила його до того. А без неї він бідна і смішна істота. З Богом святим низьке підноситься, а без нього опускається і високе. Щастя наше всередині нас... Нехай ніхто не сподівається щастя ні від високих наук, ні від шановних посад, ні від багатства... Немає його ніде. Воно залежить від серця, серце — від миру, мир — від звання, звання — від Бога. Тут кінець: не ходи далі. Це є джерело всілякої втіхи, і царству його не буде кінця.

ПРИРОДЖЕНІСТЬ ДО БОГОСЛОВ'Я

Хай примножить Господь добровісників царства свого! Хай відновить час, записаний у Ісаї: "І до кінця не замовкнуть ті, що поминають Господа" Хай затрублять і вигукнуть ті, про яких сам милостиво зволив питати: "Які є, що, мов хмари, летять і як голуби із пташатами до мене?" Хай засяє все бажаний день отой! "Світися, світися, Єрусалиме!.. Це тьма покриє землю, і морок на народи. На тобі ж явиться Господь".

Ції проповідники, як із черв'ячків бджоли, народжуються із студентів. Студентом чи ти народжений? Поглянь же, чи так воно? Ти, може статися, черв'ячок, але підкладний: із цих народжуються трутні. Вони спочатку із великим шумом ведуть свій хор, але, нарешті, бувають посоромлені і вигнані із дому Божого.

Може бути, що трохи ти до цього народився, але головне твоє народження для іншого діла. І як можеш бути проповідником, сам перебуваючи противенцем Царству Божому? Затям собі, випробуй небезпечно. Озирнися справно... а коли воно саме так і не марнославство, не прибуток, але сам Господь тебе кличе уродженою любов'ю до самого діла, іди вслід йому і прибирайся до звання. Залиш усі справи. Тому ти до цього народжений, що інші до іншого.

Втікай від наговору, прийми усамітнення, люби бідність, цілуй цноту, дружи із терпінням, вивчай святі мови, навчись хоч одній твердо і будь серед навчених для Царства Божого книжників, про яких [сказав] Христос: "Всякий книжник, що навчився Царству Божому..." Ось для чого ці книжники вчать мови. Не бійся! Голод, холод, ненависть, гоніння, наклеп, наруга і всяке утруднення не тільки зносні, але й солодкі, коли ти до цього народжений. Господь твій — сила твоя. Це все зробить тебе гострішим і крилатішим. Скерування природи, ніби джерельний потік чи полум'я, швидше рветься через перепони. Привітайся із стародавніми поганськими філософами. Побесідуй із отцями вселенськими. Нарешті, підеш у землю ізраїльську, в самий Вифлеєм, у дім хліба та вина, у священний храм Біблії, співаючи з Давидом: "Возвеселився, бо сказали мені..." Як небезпечно входити у цей палац! Май одежу. Омий руки і ноги. Потім сідай за безсмертний стіл той. Але бережись! Не тіснись у солонку із паном. Пам'ятай, що не твоя плотська, але Господня є трапеза. Бережи тебе Бог! Помреш, коли їстимеш кров. Їж крові плоть Господню, а не свою. "Хай добре тобі буде й догідно перед Господом Богом твоїм". Приймай, але від Господа; їж, але для Господа; насичуйся, але перед Господом.

Скільки є таких, що жеруть перед собою, але не перед Господом. Не дай тобі, Боже, вкусити від дерева смерті! "Розумій, що кажу..." Премудрість Божа, безсумнівно, на наших вулицях і серед наших стежок, ніби драбина утверджена на землі, стоїть, але на високих краях, і на гострих основах, і на

горніх горах спочиває. "Виходи її — виходи є життя, і хто зійде? Самий Господь уготовлює бажання".

Про багатьох причастників можна сказати з Єремією: "Ти близький в устах їхніх, та далекий від їхніх сердець"⁴⁸.

Дбай передусім зрозуміти, що значить віра. Немає потрібніше її. Але знай, що ніде її не знайдеш, коли не викопаш іскри її передусім всередині себе. Побачивши її, відай, що почав ти з'єднуватися з тим: "Господи, очі твої зрять на віру". І коли не більше її в тобі буде, як зерно гірчичне, тоді щасливо ввійдеш в семиколонний дім премудрості Божої і насолодишся на горньому місці високим розумом божественного слова, що плоттю твоєю одяглося, від нього ж самого навчившись.

У тридцятилітніх ранок істини світати починає. У ці літа хрещення Христове, відчинення небес, сходження Святого Духа. "І той був тридцятилітній". У цьому віці у жидів ставили у священики. Коли ж ти вже призапастився хлібом Христовим, то збулося на тобі: "Виносить від скарбу свого нове і старе". У той час можеш уділяти друзям, благодійникам, ближнім і дальнім.

Довго сам навчайсь, коли хочеш учити інших. В усіх науках та мистецтвах плодом є правильна практика. А ти, проповідуючи слово істини Божої, утверджує її непорочного життя чудесами.

Годі побудувати словом, коли те саме руйнувати ділом. Це значить давати правила для корабельного будівництва, а робиш воза. Без святості життя корабельним майстром, ймовірно, можна зробитися, але проповідником аж ніяк не можна, хіба мавпою його. Початок і кінець званню цьому, природна сила його і печать є страх Божий, що виганяє всю нечистоту. Це є дар Божий і ключ, що даний від Господа. Він один відчиняє вхід у дім Давидів і в ті біблійні нутра. "У схованому спасіння наше. І відчинить — і не буде того, що зачиняє, і зачинить — і не буде того, що відчиняє".

Завжди буває бідне число бажаючих Божої істини. Це хай приводить тебе не до невдоволення, а співчуття.

Бережись срібнолюбства. Пам'ятай, що дешево взяв їй. Вся твоя праця ніщо є в порівнянні із даром цим. Який ти мені богослов, коли срібнолюбець... Не думай, що до інших стосується слово це, окрім тебе:

"Погляньте на пташок..." Нехай інші збирають, а твоя частина хай буде Господь. Маючи харч і одержу, тут усе твоє задоволення тілесне. Багатій і збирай день від дня багатство слави Божої. "Всіх відрікшись, — говори з Павлом, — хай я Христа знайду".

Можливо, досягнеш в силу здійсненого воскресіння з мертвих землі обіцяної, в літо Господнє приємне, і в 50 років життя твого дістанеш від усіх твоїх боргів душі й тіла твого розрешення і повне просвічення тобі й ближньому твоєму.

А ф а н а с і й. Наказне діло — воістину важке. Але й це не без того...

Я к і в. А я вірю, що найтісніший і найкрутіший шлях буває легкий, коли сам Господь вказує дорогу до наміру і, звичайно, вказує тому, кого народив до цього.

ХОР ПРИРОДНИХ ДОБРОВІСНИКІВ

А ф а н а с і й. Та де ж він такий? Покажи хоч одного.

Я к і в. На, ось тобі один: "В труді і в подвизі, в неспанні множицею, в голоді і спразі, в пощеннях численних, взимку в оголеності..."⁴⁹ Пробіжи 11-ту главу другого листа його до коринтян⁵⁰ і подивуєшся природі його, яка всі неприємності усолоджує.

Чого не терпить воїн чи купець? Не віднайдеш дня без тьми і світла, а року без зими і теплоти. Не знайдеш і стану, щоб не був він із гірким та солодким не змішаний. Так увесь світ стоїть. Супротивне супротивному сприяє. Солодкість є нагородою гіркого, а гірке — мати солодкості. Хто хоче пожинати солодкість, хай полюбить спершу гірке: і народиться солодкість, а любить природжений.

А ф а н а с і й. Розповідають, у Норвегії день без тьми і світла буває.

Л о г в и н. Хто ж був природніший, як цей: "Я на це народився, щоб посвідчити істину"? Утруджений з дороги, сидить при джерелі і голодний, і спраглий. 12 годин у них день вважався. Було вже біля полудня. "Було, як година шоста". Не мав з ким завести розмови про Царство Боже. Прийшла жінка по воду. Ось і нагода! Просить напиться не для втолення спраги, а щоб бесіду завести. Стихійна вода дала привід говорити з нерозумною жінкою

про живу воду, про воду Божу, що втамовує спрагу нещасних неситостей, що день і ніч душу нашу турбують, про що Ісая: "Умийтесь, очистьте себе"⁵¹. Не посоромився, не забоявся муж Божий із слабкою статтю благословити, а може, приведе її в істинне із забобонів богопошанування, не прив'язане ані до статі, ані до статей, ані до сторін, ані до міст, ані до часів, ані до обрядів, окрім самого серця, і розкриє очі її до розуміння ества Божого, притаєного у стихіях на зразок джерельної води, що ховається у земному серці, якої бажає Давид: "Хто мене напоїть водою?" Повернулися друзі з їжею, а що він нічого не їв, просять, щоб поїв:

— Равви, їж.

— Моя їжа, — сказав учитель, — є: хай сотворю волю того, що послав мене.

І голодний, і спраглий, і не веселий, коли не робити й не говорити про те, до чого отець небесний його народив і послав. Тут його і харч, і пиття, і веселощі. Навчає у зібраннях, навчає в домах, навчає на вулицях, навчає в кораблі, навчає в траві зеленій, на горах, у садах і на місці рівнині, стоячи, і сидючи, і йдучи, вночі і вдень, в містах і в селах, в різних межах, кожного і вельми багато людей.

В неспоріднене собі діло не втручався.

— Учителю, — просив його хтось, — скажи братові моєму, щоб дав і мені частину спадку, хай мене не ображає. Він тебе послухає...

— Чоловіче! Хто мене поставив за суддю і роздільника? Моя справа навчати про Царство Боже...

Як же він навчав? Чи ж був Бог із ним? Я закричу, вивисивши голос, із жінкою, що його слухала:

— Блаженне черево, що носило тебе!..

Дивувалися народи, адже ніколи не було такого в Ізраїлі і ніколи так не говорила людина: така велика з вуст його виходила приємність.

Я к і в. Ось вам ще один природжений! Каже Бог до Мойсея: "Я є суций..." І посилає його в посольство, а він відрікається. "Молюся тобі, Господи, не доброречивий я є". Дивно, наскільки без поспіху приймається за належне. Знав він свої таланти, бачив у купині осяйну істину, але сам собі не вірить, щоб над сподівання узявся за неспоріднене, не завів на безпуття народ, а себе — на погибель. Та і як не є небезпечно взятися показувати притаєну істину

природи Божої, ввести в землю такої ж природи, розв'язати заплутаний в людях шлях до точного центра добробуту? Це значить спитувати себе.

Може статися, що хтось народжений бути воїном, але пішим, не кінним, бути господарем, але не орати й не худобу водити, бути купцем, але не золоті продавати товари, бути вченим, але не проповідником Євангелія, нехай-но і ним, але письменником, не оратором. І звісно б, не відважився без цього голосу: "Тепер же йди, і зійди, і виведи людей". І так, відчуваючи руку Божу, пішов за вітанням Іофора, тестя свого: "Йди здоровий"⁵². Здоров'я й мир душі нашій є слідувати Господові. Який же був проповідник? Слухай самого Бога. "Чому не боїтеся говорити на раба мого Мойсея? Не повстав до того пророк у Ізраїлі, як це Мойсей. Не отемніють очі його, не зітліють уста його".

Є р м о л а й. Хто осмілиться із числа проповідників виключити світильника слова, який проздовж усього життя казав таке: "Покайтеся..."? Не був він світло, але мав і любив у собі світло, свідчив і ходив у світі, закінчивши в ньому і за нього протяг життя свого. Свідчити про світ — значить добровістити істину, правду і Царство Боже всередині нас. Проповідує, в пустелі благовістить, кому може, й у поселеннях цей пустиножитель, що до кінця цноту полюбив.

"Був чоловік, посланий від Бога". Ось свідчення про спорідненості його, але він і сам про себе признає: "Хай явиться (Христос) Ізраїлеві, через це й прийшов..."

Який же проповідник? Сам Господь схвалює: "Не постане більший від народжених жінками. Багато хто про різдво його порадіє".

Я к і в. До цього типу належать усі пророки. Один із них кричить: "Було слово Господнє до мене". Інший: "Була на мені рука Господня". Інший: "Господь послав мене пророкувати". Інший: "Чув я голос слів його". Інший: "Помовку чув від Господа". Інший: "Говорить до мене ангел, що мовить у мені: повстань, іди й проповідуй". "Кажі, сину людський". Усі ці святі Божі не були з числа таких: "Не посилав пророків, а вони приходять". "Не говорив до них, а вони пророкують". "Не слухайте слів пророків". "Від серця свого говорять, а не від вуст Господніх".

Г р и г о р і й. Ось вам ще дюжина народжених до проповіді! "Покликав, кого сам хотів; вони ж приступили до нього. І визначив дванадцятьох, щоб

із ним перебували, і щоб послати на проповідь їх, і щоб мали вони владу вздоровляти недуги й вигонити демонів. І визначив... Симона і дав йому ім'я..."⁵³ Іскаріотський тут-таки⁵⁴. Пізнаєм-бо, щоб поміж спорідненого не знайшовся неспоріднений — це неможливо, і більше над те, і хай устрашить нещасна сміливість цього учня всіх, які через срібнолюбство і марнославноскеровуються до апостольського діла. І це-бо значить: "Прикликав, кого сам хотів". Видно, що не від смертних це залежить. Сам прикликає, сам посилає та й імена дає. "Їх же і апостолами назвав". Даються Симону і Савлу нові ймення⁵⁵. У смертних часто йменням називаються ті, що не мають сутності його. У Бога не так. У нього ім'я і сутність є тотожністю; як лише назвав, так відразу ж і сутність явив. Як тільки сказав: "Хто назветься світло!" — розумій: "Хай станеться світло!" Коли чуєш: "Апостолів назвав", — розумій: "Ви є світло світу". Бути й називатися розділяє наша облуда, а не Божа нероздільна істина. Коли дана з вищі твердість діамантові, прозора зелень смарагдові, коли сапфір народився з голубим, анфракс із блискучим, як вогонь, сянням, — назви, як хочеш, але сутності його не зачепиш. Що ж сильніше — Бог, а чи ти, коли називаєш суще несущим і спротивлюєшся Богові, що "оживляє мертвих і називає несуще в тебе, як суще у себе". Бог, народжуючи, вливає сутність, силу й природність, а цим самим називає.

Порожнє ім'я без сутності схоже до виноградного грона, що вправно намальоване на стіні живописом. Воно, обарвлене, одурює виглядом сущого грона, обіцяючи схований у середині себе смак солодкого мусту⁵⁶, а безрозумні пташки, прилітаючи, клюють німу стіну.

Коли чимось хочеш славитися, будь за природою тим. Буття і слава імені, як добре зерно із гілками, як джерело з потоками, як сонце з промінням є нероздільне, а марнославно, як трава, що росте на покрівлях і сохне, перш ніж заплодити.

Але чи від тебе залежить взяти буття? Чи можеш бути служником при боці його? Не можеш ні через себе, ні через другого. Ось хто сильний! "І визначив дванадцятьох, щоб з ним перебували". Визначити, прикликати, назвати, послати, дати владу — залежить від народження, а це від Царства Божого. Тепер відгадай, що значить: "Павлом званий апостол". Таж ким? Ні від людей, ні людиною. Але Ісусом Христом і Богом Отцем. Годі було не покликати на те народженого: "Бог вибрав мене від черева матері моєї..." Як

можеш зцілювати недуги, не маючи влади? Звідкіля і влада, коли ти не посланий від Бога? Як посланий, коли не названий? Як названий, коли не прикликаний? Як же покликаний, коли не на те народжений? Заспокойся, не твоя справа. Ледве ти не брат тому зухвальцю: "Учителю, іду після тебе"⁵⁷.

Скажи мені, звідкіля такий потоп безбожності? Звідкіля марнославства, лицемір'я та єресі? Звідкіля у християн наруга над священною Біблією? Де дбання найсолодшої дружби? Де згода найдорожчого миру? Де живність сердечних веселоців? Хто потворить і розтліває всіляку посаду? — Неспорідненість. Хто умертвлює науки й мистецтва? — Неспорідненість. Хто обезчестив чин священичий та чернечий? — Неспорідненість. Вона кожному званню внутрішня отрута і вбивця. "Учителю, іду після тебе". Іди ліпше ори землю або носи зброю, відправляй купецьку справу чи мистецтво твоє. Роби те, до чого народжений, будь справедливий і миролюбний громадянин, і досить. "Учителю, іду після тебе".

Не ходи... Цього не досить, що ти гострий і вчений. Треба бути другом званню, не любителем прибутку від нього. Цьому самому не буде посада знаряддям ласості. Хіба не вчений Симон-вохв?⁵⁸ Вохв значить мудрець. Хіба не був гострий? Уся Самарія проповідувала: "Цей є сила велика Божа!" Схопила мудреця гарячка мати Духа Святого і подавати людям по-апостольському. Що ж цьому востряку відповідає Петро? "Немає твоєї частини... Серце твоє не є праве..."⁵⁹ Дати і взяти для срібла посаду — однакова біда. З таким серцем, хоча лікуєш пристрасті й проганяєш бісів, не радій. Хоч ангельськими язиками проповідуєш, не годишся. Нехай багато народів золотом напишуть: "Цей є сила Божа велика — порожня пустош".

Коли, за приказкою, мостишся, як коза на покрівлю, для того, щоб через неї скочити на купу багатого марнославства, видно, як у дзеркалі, що ти не до посади старатливий, а через те й не народжений; відповідно й не записаний на небесах, хіба що в людей.

Не славиться у людей, але бути добровісником з Богом і в Бога — оце дільне, як написано: "Був Бог із ним". "Радійте, що ймення ваші..." "Учителю, йду після тебе". Бачу в тобі корінь жовчі й гіркоти. Бачу в серці твоєму корінь срібнолюбства. Не обновлюватися Духом Святим, але щоб торгувати цим скарбом і вести себе розкішно, через це сказано бажаєш прославитися божественним знанням. "Покайся про злобу твою".

Яка безглузда дурниця! Драбину, що виводить від земних простот, повертати, щоб сходити у прірву. Чи не це значить даним для життя хлібом зачавитися? "Йшов удавитися". Коли любиш прибуток, шукай його пристойним шляхом. Тисяча на те перед тобою благословенних ремесел. "Учителю, іду після тебе". Іди... і будеш природи позбавлене опудало, хмара бездощівна, привабна денниця, сатана, той, що впав із небесної посади до простацьких захотінок. "Їм-бо морок темний навіки дається".

Л о г в и н. А інший радий був би втекти з Йоною, але тягне Бог: "Повстань і йди в Ніневію і проповідуй"⁶⁰. До іншого сам говорить Господь: "Іди вслід за мною". Принаймні дай поховати батька..."Залиш..."

Не пускає й попрощатися з домашніми. І треба так. Чи управляєш ралом? Не озирайся назад. Чи народився для проповіді? Кинь усе житейське. А інакше і з природженістю не годишся. Нехай кожен своє діло знає. Ти ж звіщай царство і дбай бути серед цих: "Блаженні очі, що бачать і що бачите". А аби дістати мзду цю, треба спершу попрацювати у Божому винограді. До тих, що природження мають, говориться: "Ідіть у виноград мій".

Як мало споріднених діячів! Відводить їх лукавий світ, полонивши плотськими науками та книгами, що обіцяють славу й прибуток, відволікаючи від безжіночної жони цієї: "Вся слава царевої дочки всередині". Коли хто відчув облуду, хай не стоїть на чужій дорозі, хай спішить у виноград і хай чує: "Чому стоїте бездіяльні?"

Виноград Господа Саваофа є Біблія. Розум гострий у багатьох, але не навчилися міркувати. Інші мають вивчені почуття довгим навчанням, але не мають невтомного бажання. Знайдеш і бажаючих, але зв'язані житейськими печалями. Знайдеш і вільне серце, але без страху Божого. Всі ці засоби без природи мертві, але і природа без них беззбройна. Бачите, важко підняти змія, як обіцяв Господь: "Змія візьмуть". Із згаданих чотирьох засобів найпотрібніший страх Божий. "Блажен муж, що в премудрості помре". Але там-таки син Сирахів каже: "Той, що боїться Господа, творить це, і той, що дотримується закону, збагне її". Однак треба мати і вільне серце за його ж словом: "Той, що змалюється діянням своїм, розміркує це". Це він твердить і в іншому місці: "Діла правди його хто звістить?" "Той, що змалюється серцем, розміркує це". Той, що змалюється серцем і діянням — це те саме.

А ф а н а с і й. Хіба ж серце і діяння одне значить?

Л о г в и н. А ти досі не знаєш, що серце є думок безодня? А думки насіння і джерело діям? Серце, яке зм'ялюється, значить не заросле терням житейських печалей та справ, а готове до пошуку правди Божої: "Звільніться і збагніте".

Тому ж бо вседушний шукач буває вбогий, повстримний і пустелелюбний. Для цього добрий книгочитач книгочитанню навчається, а добрий схоластик від справ звільняється. Скажемо із сином Сираховим: "Чим умудриться тримач орала?" Думки його і розмови про биків, про ниви, про корм для худоби. Те ж треба казати й про інших. Правда, що суспільство без них не населиться, але бути вони можуть у раді, яка все в ладу утримує. "Справді, той, хто дає душу свою і хто міркує про закон вишнього, знайде премудрості всіх стародавніх і буде навчатись у пророцтвах, зберігатиме повісті знаменитих мужів і почне складати притчі, відшукає сокровенне у притчах і житиме розгадуванням притч, серед вельмож послужить..."

Через це велить Господь Аарону⁶¹ мати ґрунт. "Я частина твоя і спадок твій". Хай бережуть скіню, хай копають священні книги.

А ф а н а с і й. Отже, бідні твої проповідники залишаються вбогими?

Л о г в и н. Цілком убогими, щоб були готові. Але ці вбогі добровістять. Сам Господь навчає їх. "Приступили до нього учні його, і відкрив вуста свої, навчаючи їх". Про цих-бо, що зм'ялюються серцем та діянням, каже: "Блаженні убогі духом..." Вони-то плачуть, бажають і жадають Царства Божого і правди його, покірливі, позбавлені, гонені, лаяні, але мають мзду свою з Петром: "Срібла та золота не маю..." і з Ісусом Сираховим: "Дав Господь язика мені, мзду мою, і ним возхвалю його". Послухай, ось убогий хвалиться мздою! "Приготувався мені вінець..." Який уже охочий до премудрості був син Сирахів! "Ще юний бувши, перш ніж мандрувати до мене, шукав премудрості, явленої в молитві моїй". А ці слова чи не дивною дихають гарячістю? "Борється душа моя за неї". "Возвеселилося серце мое від неї". "До останнього шукаю її...". "Успіх буде мені в ній..."

Найживіше, однак, зображає спорідненість його таке: "Дав Господь язика мені, мзду мою, і тим возхвалю його". Видно, що не для гаманця навчався, не було йому любіше, як дістати таке з Ісаєю: "Господь дасть мені

язик навчання..."⁶² І з таким: "Мед і молоко під язиком твоїм". " І почав говорити іншим и мовами..." Цю премудрість, що пізнає і любить Господа свого, називає Соломон довготою життя, деревом життя, вірою, правдою, миром, молитвою, багатством і славою, красою молодим, а старим сивиною. "Краса юним — премудрість, слава ж старим — сивина".

КІЛЬКА СИМВОЛІВ, ТОБТО ГАДАЛЬНИХ ЧИ ТАЄМНИЧИХ ОБРАЗІВ З ПОГАНСЬКОГО БОГОСЛОВ'Я

Не хочеться мені з вами розлучатися. Втішно для мене сказав той, хто назвав дружню бесіду в мандрівці візком . Життя ж наше — мандрівка.

Г р и г о р і й . Прошу із саду до моєї світлиці. Це правда, дружня бесіда — візок, що влегшує подорожньому дорогу. А коли він котиться на пророчих колесах, то він ще кращий. О колеса! О найсолодша вічності! Щасливий той, хто привчив свій зір до яскравого твого блиску. Такий частіше бачить і відчуває тебе. Ось вона — манна! А зерно її дрібне, як коріандр, усолоджує смак любителів різними своїми приємностями, як коштовний діамант, кидає в очі різнобарвне блискання. Хто хоче полегшити свою неситість без неї, той хоче закидати жменею піску прірву океану, а краплею охолодити вогненне царство; обіцяючи душі своїй простору розкіш, хоче зачинити її, як орла, в тісну яскиню і не розуміти, що

Прірва — дух у чоловіка,
Ширша вод усіх, небес.
Не насититься ніввіки
Тим, чим вабить світ увесь.

Але, відчуваючи жало її, що навчає нас при виборі харчу, дружби й звання, вчимося ми, неначе з букваря, помаленьку визнавати її.

А ф а н а с і й . Ба! Звідкіля в тебе стільки нових картин? Дивись, уся світлиця ними завішана.

Я к і в. Не дивуйся, для розумних людей мудра картина — це план, що з'являє обсяг цілої книги. Картина — це німа книга, але, як бачу, тут вони не німі, всі говорять.

А ф а н а с і й. Тьху! Вони всі, як бачу, поганське болото...

Г р и г о р і й. Передивіться, для цього я вас і покликав. Але не лайте. Вони мені всі милі.

Є р м о л а й. Коли б у твою світлицю прийшов молодий на розум християнин, визначив би тебе за ідолопоклонника.

Г р и г о р і й. Чисте небо не боїться блискавки та грому.

А ф а н а с і й. Що за бридня! Навколо звірі, птиці, ліси, гори, худоба, води, риби, гаддя і так далі, і так далі, начебто рай поганський.

Г р и г о р і й. Я зі святим Петром усе те ріжу і з Богом солодко їм, а з ним немає нічого поганого.

А ф а н а с і й. Прошу, не дуже все ковтай. Пожалій хоч би гори з деревами. Гляньмо на першу картину, що над дверима. Що це за птиці сидять на квітучих гілках?

Г р и г о р і й. Соловейко вчить своїх дітей співати.

Я к і в. А прочитайте, що вістить картинка?

Г р и г о р і й . "Найкращі наші вчителі — батьки". Судіть, чи не чудова пісня? Чи не повинні ми пошановувати закони наших предків? Відомо, чого вчить матір наша — Біблія.

Є р м о л а й . А подивіться-но сюди. О бідолашний олень! Страждає він біля горба, пронизаний стрілою. Півстріли в рані, пропав він. Хто допоможе?

Я к і в . Не бійся. Хіба не бачиш, що їсть він траву. Вона вижене з нього стрілу геть. Ота трава у стародавніх еллінів звалася *δικταμνος*⁶³.

Є р м о л а й . Відтак стрілець йому нічого не вчинив? Хотів би я знати, хто учить його так лікуватися?

Я к і в . Хіба не бачиш, що каже тобі той олень? Природа перевищує науку. Ось хто його вчить! Найкращий учитель.

А ф а н а с і й . А витлумачіть мені, що це таке, пиріг, чи що?

Л о г в и н . Де там пиріг! Звісно, сьогодні ти мало їв. Це мушля, чи черепашка, чи устриця. Спробуй її, вона каже наймудріше: "Шукай себе всередині себе". Все її добро всередині черепа зберігається.

А ф а н а с і й . А справді, смачна черепашка... Ба! То ти, брате, й слона їси?.. Хліб та сіль...

Г р и г о р і й . Немає над нього смачнішого і здоровішого. І вас ласкаво припрошую. Він мене скріплює шукати щастя в Бозі. А ця моя устриця мене скеровує, щоб я шукав Бога в самому собі.

А ф а н а с і й . Навіщо ж він підіймає догори хобота?

Л о г в и н . Чекає, щоб привітати сонце, яке сходить. Онде глянь! Проміння вибивається з-за гір. Описувальники звірів пишуть, що слони щодня збираються громадою перед сходом сонця і дивляться на схід. Чи не живий це образ доброчесної людини? Тож чому не вподобити її слонові, коли пророк Малахія⁶⁴ вподоблює її бикові? "Засіє вам, хто боїться імені мого, сонце правди і зцілення в крилах його. І зійдете, і заграєте, як ті бики, що від пут звільнені".

Г р и г о р і й . Прочитайте ж слонове привітання сонцеві.

Л о г в и н . "Завтра стану перед тобою, і побачиш мене". "Не стоятимуть беззаконні перед очима твоїми".

А ф а н а с і й . Я люблю гори, діброви, джерела, сади...

Є р м о л а й . Хто це? Якийсь молодець. Звісно, пити хоче. Нахилився до джерела.

Я к і в . Ото нещасний Нарцис! Бідолаха! Звісно, не втнув отієї приказки: "Не красна хата кутками, а живопис фарбами". В чистому джерелі задивився на свій голий видочок, а не входить усередину, в саме серце своє і в таємне скерування блаженної природи, що може наставити його на світовий шлях — губить себе від того, що любить себе.

Л о г в и н . Нарцис — гарна статуя і живе втілення тих, хто читає Біблію, але бачить у ній тільки свою тлінь, не прозираючи у сховане під тлінню й не чуючи Мойсея: "Послухай, Ізраїлю!"⁶⁵. "Пізнай себе, зрозумій себе..." "Твій Господь Бог усередині тебе".

Г р и г о р і й . Не пізнавши себе, як пізнаєш Біблію? Хто сліпий у себе вдома, той і в гостях сліпий. О Нарцисе! Премудра твоя пісенька, але не розумієш її, а твою пісню заспіваю тобі ж: "Пізнай себе, зазирни всередину".

А ф а н а с і й . Воля ваша, не впізнаю цього хвостатого звіра: біжить і озирається, схожий на вовка.

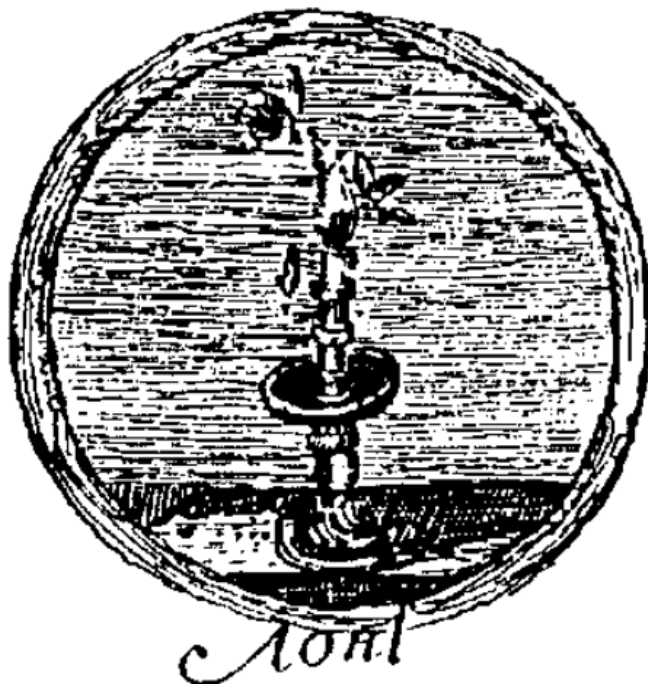
Я к і в. Бобер. Відгриз сам собі ядра, кинув та й тікає. Он глянь! Мисливці женуть його.

А ф а н а с і й . Нащо ж він, дурний, псує сам себе?

Я к і в. Мисливцям треба для аптекарів самі тільки його ядра. Нічого не шкодує, аби лиш заспокоїти себе. Он його пісня: "Не загубити б тільки серця".

А ф а н а с і й . Не така вже й нерозумна заміна. Цілий світ не відшкодує спокою сердечного. "Веселе серце — життя для людини..."

Є р м о л а й. Гляньте на свічку, що горить. Що вона означає?

Л о г в и н. А онде бачиш, літає навколо свічки нетля.

Є р м о л а й. Хіба вона любить свічку?

Л о г в и н. Чи може таке бути, щоб нічній істоті подобалося світло?

Є р м о л а й. Який же нечистий несе її до неприродженого? Хіба може сподіватися винагороди від товаришів, коли згасить світло, що засліплює їхні очі?

Л о г в и н. Може, й так, але раніше сама опалиться. Ось прочитай унизу нагороду того: "Бажання моє губить мене".

А ф а н а с і й. Поглянь! Собаки нагорі рвуть оленя. Але цей олень у людській одежі, що за дурниця?

Я к і в. Бідний Актеон перетворюється в оленя⁶⁶. Ось біля джерела миється зі служницями Діана. Вона перетворила його в оленя, щоб мисливця загризли його ж собаки. Нащо йому було йти із поселення? Не до речі йому бачити чисту діву. Дав би Бог, щоб оцю байку розкусили ченці! Не кожен народжений до усамітнення і до умоглядів. Неробство, сум, печаль, нудьга, агей, багатьох згубила! Олень та ж істота, тільки живе в лісі. Біблія є те саме, що сфінкс. Вона псує і мучить того, що не пізнав самого себе і сліпця у власному домі своєму. Стародавній дурень Іксіон схопився за порожню хмару, що отіняє сестру Дієву, замість неї⁶⁷. А на Актеона, замість

найсолодшої Діаниної любові, потрапила помста і клятва потоного язика. Ось що роблять: "Вороги людині — домашні її".

Л о г в и н. Тут марнославний Фаєтон із шумом і колісницею падає із небес⁶⁸. Достойний! Достойний... Сів на своєму місці, зневаживши батьківську пораду. "Досада мужа смиряє" (Приповісті). Досада значить противитися отцю. Цей подібний до сина Якового Симеона⁶⁹, що осквернив батьківське ложе і якого батько прокляв. Хай зважать на це ті, що нахабно сидять у званні; нехай розжують і ті, які намагаються із своїм брудом [сісти] на Божу колісницю, що призначена возити одну тільки вічність Господнього кіота.

Є р м о л а й . О чудовий притінений горб. Що за пташки сидять на сухому гіллі?

Л о г в и н. Пісня цієї птиці дає знати, що пустельнолюбна горлиця зі своїми дітьми зітхає про свого супржника. Пісня її із Ісаї: "Заспіваю улюбленому пісню". Ось під деревом лежить її любий мертвий! А ось його багатий струмок несе струмені вод під гору на луги... Це є портрет Біблії. Ця колісниця одного носить, а ця вдова одного тільки любить і зітхає: "Бог любові є".

Г р и г о р і й. Скажи мені, Афанасію, чого ти все смієшся? Я давно примітив. Що тобі смішно?

А ф а н а с і й. Сміюсь над твоїми купідонами. Ти їх багато зібрав, змішавши діло з безділлям, а християнство із поганством.

Г р и г о р і й. Не лякайся, дуже мій. Все чисте чистим. Байкослівні стародавніх мудреців книги є то найдревніше богослов'я. Вони так само неуречевлену природу Божу зображали тлінними фігурами, щоб невидиме було видимим, являючи її постатями живих істот. Скажи, яким чином зобразиш мені нетлінного духа істоту, коли не крилатою дитиною? Крила його значать безперервний, що весь Всесвіт рухає, рух, а дитинність визначає в ньому таке: "Ти той-таки є ..." Може, звідси народилося й ім'я оце "Бог", бо рух того, що Всесвітом двигає, такий, як ріки стрімливі, і є безперервний біг.

Коли це зображення ганиш, скажи мені, чи вельми ти розумієш Лотове із дочками п'янство?⁷⁰ Єронім називає це байкою. І, звісно, вона тайноподібна, коли богословська. Всієї Біблії предметом є сам тільки Бог. Тут їй кінець до останньої риски. Без нього вона й брехлива, і дурна, і

шкідлива, а з ним смачніша і прекрасніша всіх жінок. Він світло її болота, як честь діаманту дає блиск. Ти ж чув, що й Малахія згадує якісь божественні крила: "Зцілення його в крилах його". "Як орел, покрив гніздо своє". І наречена про братню любов каже: "Крила її — крила вогню". Купідон — значить бажання, по-еллінському — $\epsilon\rho o s$. Їхні мудреці позначили ним те, що найлюбіше у світі й доброрodne. Не знаю, друже мій, що саме розумієш через те слово, а мені дай волю розуміти з нареченою того: "Горло його — солодкість і весь бажання". "Бог любові є".

Були й тоді, й тепер, і завжди ті, що мудрують по-простацькому. Коли називаєш купідона бісом, не сперечаюся... Дай же мені у цьому рикаючому левові відшукати солодкість щільника, а у велетні користі. Хіба ти ніколи не чув, що саме виголошує Ісая до Єрусалима, який просвічується: "І будеш ти ссати молоко із народів"⁷¹. "І зрозуміють їх народи, і введуть на місце їхнє, і наслідувати будуть, і примножаться на землі Божії".

Бачиш, що Ізраїля і народи ведуть на його місце. Коли ж цього не знаєш, то звичайно чув таке: "Коли що і смертне вип'ють, не пошкодить їм". Всяка ж фігура є смерть і отрута поганська, коли не виходить із неї дух того: "У пахучість світу твого йдемо". "Горло його — солодкість..." Просвічене духом Господнім серце в образі маленької травинки чи крихітного черв'ячка виводиться до почуття *вічного*, ніби оцтове гніздо — все у себе влите, в оцет перетворює — не лише поганськими байками, які тобі читати і не раджу. Я не винен, що ти беззубий, і за це тобі не докоряю. Багато жерти, а мало жувати — зле. Але — "Не їж того, що їсть, хай не осуджує".

Є р м о л а й. Погляньте, будь ласка, на чудову гавань, що здалеку видно. А за нею на високій горі багате місто, що дивиться на широту морську. Без сумніву, до тієї гавані плывуть три кораблі ці із піднятими прапорами, керовані купідонами.

Л о г в и н. Поглянь, як пристойно ця картина говорить: "Господь права створить течії твої" (Приповісті).

Є р м о л а й. Ось два чудові хлопчики! Звичайно, вони купідони. Один другого на раменах несе. Має той, кого несуть, носію дякувати.

Л о г в и н. Але ще більше зобов'язаний той, що несе, несеному, другові.
Є р м о л а й. Чому?

Л о г в и н. Тому, що той, котрий несе, сліпий, а несений зрячий. Одна людина із двох складена. Підпис із Павла: "Той, що пристає до Господа, єдиний духом із Господом".

Є р м о л а й. Допоможіть цьому трудлюбцеві: упаде під тягарем. Купідон на раменах тягає цілу систему світу.

Л о г в и н. Не бійся!

Я к і в. Не турбуйся! Він в одній правиці і всі Коперникові світи для забавки носить ліпше Атласа⁷². А хто він? Це той, що запитує Йова: "Де був ти, коли заснував землю?" Але хто скаже, що значить коло світове, зусібіч пронизане стрілами?

Г р и г о р і й . Що є стріла, як не стрім? Що ж є стрім, як не Боже побудження, що рухає все живе до свого місця і своєю дорогою? Це-бо значить складати світ і цій машині рух подавати. Стародавнє висловлювання любомудреців: "Любов складає світ". Згадує про це Ціцерон у книжечці про дружбу. Той-таки смак і в тих речах: "Omnia vincit amor..." — "Все перемагає любов". Про цю-бо преблаженну, яка всім володіє, любов і симпатію наречена в Пісні над піснями: "Сильне кохання, як смерть, заздрощі непереможні, мов те пекло, його жар — жар огню, воно полум'я Господа"⁷³.

Тепер слово приятеля саме вияснилося: "Бог любові є". Я так само міркував про ангелів природи, які звалились у стародавніх *geniūs*, яким вони приносили приноси, щоб ці ангели були вождями у справах їхнього життя.

Є р м о л а й . Цей хлопчик без крил, увінчаний квітковим вінцем, тримає рога достатку, ледве не ангел природи.

Г р и г о р і й . Так. Але чи не шаленством пахне приносити хранителю своєму ладан, вино, квіти, а не йти за ним туди, куди веде цей Божий наставник? Сама їхня Мінерва, коли є те ж таки, що й натура, тоді видно, що поставили її начальницею всіх наук та мистецтв. Очевидно, що всі науки й книги народилися від тих, які за те бралися, керовані самою начальницею. Між тим, розбираючи картини стародавніх любомудреців, які таємно зображають Божу премудрість, не бачите на найголовнішому місці, що всіма ними володіє образ Христовий.

Вгорі написано: "Образ іпостасі його".

Внизу: "Ісус Христос учора й сьогодні..."

В колі, що оточує голову його, таке: "Ὁ ὢν, тобто сущий".

На тому ж таки місці — образ пречистої матері його, вінець її із зірок, під ногами — місяць, система світу і змій, що тримає у вустах яблуко, але в руках її цвіт лілеї, а в серці сяяння Святого Духа, задумливий і цнотливий позір.

Вгорі написано: "Створи мені велич, сильний". Внизу: "Радуйся, [є] чесного таїнства двері! "

Радуйся, премудрих перевищуюча розум!

Радуйся, вірних освітлююча думки!"

ЕЗОПОВА БАЙКА

Перетворена на новий лад малоросійськими фарбами для учнів поетики 1760 року в Харкові. А написано її через те, що багато учнів навчаються, хоч до того нітрохи не зроджені.

Відбилось козля на зваблення біса

З отари, аж вовк вискакує з ліса.

Козля оте сперш гайнуло тікати,

Та потім взялось Драпіці казати:

"Я знаю, мені не збутися смерті

Й зубів твоїх теж, та будь милосердий.

Ти милість, прошу, зроби лиш єдину,

На флейті заграй мені на кончину.

Життя хай моє завершиться мило,

Ти ж мудрий, розваж — в кінці ж бо вся сила".

"Про себе не знав я слави такої", —

Подумав був вовк, та з флейти простої

Він дути почав. Танцює козлятко,

Хвалою дудька підмазує гладко.

Та юрта собак, як вихор, примчала,

Аж флейта із рук музиці упала.

На вовка — мерщій! Щипають, кусають,

І вже капельмейстр стрибать починає.
Кусь Чорногривко його в поясницю,
А Жук із Білком у горла цівницю,
Кудлай та Гривко вп'ялися у ноги —
Вищання та крик в долині розлогій!
А Хвіст ще надбіг — і рило вже пхає,
Не втовпляться, бач. Наш вовк лиш зітхає:
"На що, — сам собі, — ти став капельмейстром,
Проклятий! Родивсь лише кухармейстром!
Не краще-бо кіз справлять до розсолу,
Ніж музики тут заводити школу...
А-а... Доста... Лишїть..." Собаки ж бо рила
Втопили та рвуть. І смерть наступила.

ПРИКАЗКА

Не дбай, як тобі не дано від Бога,
Без Бога усяк ані до порога.
Коли не зродивсь — не сунься в науку.
Агей! Скільки їх, упалих у муку!
Так, мати не всіх зродила до школи,
Як щастя захтів, довірся ти долі.

Кінець

Ця казка про музиканта Вовка сприяла тому, що пастир добрий Йоасаф Миткевич більше сорока отроків та юнаків звільнив від училищного іга на шлях їхньої природи, наслідуючи людинолюбству — не марнославству. Цьому і я наслідуючи, написав книжицю "Алфавіт миру".

Г. С[коворода].

Примітки

"Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру" завершує цикл розмов про щастя. Твір є продовженням "Кільця", написано його у 70-х роках, але додана сюди "Пісня" датована 1761 р. Назва визначає: найпростіші правила, за якими людина здобуває душевний мир. До Г. Сковороди на Україні було кілька творів з подібними назвами: "Алфавіт духовний інокам та мирським" Ісаї Колимського, "Алфавіт духовний" Дмитра Туптала, "Алфавіт, римами складений" Івана Максимовича тощо. Головна ідея трактату: про споріднену працю як умову досягнення щастя в житті. Твір прикрашено емблематичними малюнками. Вперше опублікований Д. Багалієм у виданні 1894р. Зберігся автограф "Розмови", папір його виготовлено в 70-х роках, але текст писано у 80-х роках, — це поновлена редакція. Дійшло до нашого часу також кілька списків "Алфавіту", з них три прижиттєві, а один із першої половини ХІХ ст.

¹ Пісня є варіантом 9-ї пісні "Саду божественних пісень".

² Я знайшов гавань Христа. Плоте й світе, прощайте! Досить ви мене непокоїли, тепер у мене інший спокій (лат.).

³ Див. передмову до "Кільця".

⁴ Афоризм приписують Фалесу Мілетському, який вважався одним із семи мудреців світу. Г. Сковорода не раз на нього посилався.

⁵ *Плутарх* — грецький письменник та філософ, храмові Аполлона у Дельфах присвятив трактати "Про напис Е в Дельфах", "Про занепад оракулів".

⁶ Послання апостола Павла до римлян, VII — 14.

⁷ *Теос* — Бог.

⁸ Послання апостола Павла до галатів, III — 28.

⁹ *Галілея* — провінція в давній Палестині.

¹⁰ В українському перекладі Біблії: "Хай стане круте за рівнину" (Книга пророка Ісаї, XL — 4).

¹¹ *Навал*, *Сомнас* — див. примітку 16 до "Наркісу". Пифіков — від пифік — мавпа.

¹² *Officium* — моральний обов'язок (лат.).

¹³ Книга Вихід, XXIII - 20 - 21.

¹⁴ Євангеліє від Луки, XVIII — 21.

¹⁵ Євангеліє від Матвія, X — 36.

¹⁶ *Кесар Тит* — Тит Флавій Веспасіан (39 — 81) — римський імператор. На честь його перемог у Римі влаштовувалися бучні свята.

¹⁷ Піктура — живопис, від латинського *pictura*.

¹⁸ Лаконці — жителі Лаконії, південно-східної частини півострова Пелопонес (Греція). Це тут утворилася держава Спарта.

¹⁹ Цей мандрівний сюжет завіршував український поет Софроній Почаський у книзі «Евхаристиріон» (1632).

²⁰ Мужичок Конон... — Очевидно, йдеться про сюжет лубочних картин, поширених у XVII — XVIII ст.

²¹ Капітан Корнилій — про нього оповідається в Діях святих апостолів, X — 1, 24, 33. Був сотником полку. Зустрічався з апостолом Петром.

²² Ісис — грецька транскрипція єгипетської богині Ізиди.

²³ Йдеться про титанів, які, за грецьким міфом, підняли повстання проти Зевса.

²⁴ Серед Плутархових життєписів немає біографії Сократа. Про внутрішнього ангела Сократа йдеться в життєписі Алківіада, Сократового учня.

²⁵ Йдеться про час захоплення софістикою в Афінах, що визначало занепад грецької філософії.

²⁶ Апостол Павло жив у I ст. н. е. Коли відвідав Афіни, обурився з того, що місто було повне ідолів. Він виступив в аеропазі з промовою і здобув після того кількох послідовників (див. Дії святих апостолів, XVII — 15 - 34).

²⁷ В українському перекладі Біблії: "Бадьорий-бо дух, але немічне тіло" (Євангеліє від Матвія, XXVI — 41).

²⁸ Очевидно, йдеться про Марса, бога війни, чи богиню війни Беллону.

²⁹ В Діях святих апостолів оповідається про враження, яке справив на апостола Павла напис на храмі в Афінах: "Невідомому Богові", але ці слова вирвано з контексту, бо на храмі було написано: "Богам Азії, Європи й Африки. Богам відомим та невідомим". Павло використав цей напис для пропаганди християнства (Дії святих апостолів, XV II — 23).

³⁰ Послання апостола Павла до римлян, I — 22.

³¹ Перше послання апостола Павла до коринтян, I — 20.

³² Г. Сковорода опрацював цей сюжет в "Езоповій байці", якою завершується "Алфавіт".

³³ Йдеться, можливо, про Єроніма, якому Сидроній де Гошій присвятив "Оду про усамітнення". Її переспівав Г. Сковорода. Блаженний Єронім (330 — 419) — один з учителів західної християнської церкви, автор багатьох творів, латинського перекладу Біблії, її тлумачень тощо.

³⁴ Йдеться про найдавнішу епоху, що її звать «золотим віком людства». Авраам — біблійний патріарх; Сатурн — римський бог часу та землеробства. Золотий вік людства ще звався "Сатурнів вік".

³⁵ В українському перекладі Біблії: "Так само й язик — малий член, але хвалиться вельми! Ось маленький вогонь, а запалює величезного ліса" (Соборне послання апостола Якова, III — 5).

³⁶ В українському перекладі Біблії: "Людське серце — найлукавіше над все та невигойне... Я Господь, що досліджує серце" (Книга пророка Єремії, XVII — 9-10).

³⁷ Послання апостола Павла до римлян, XI — 34.

³⁸ *Віссон* — коштовна тканина.

³⁹ *Ремора* — невелика риба, яка, за легендою, могла стримувати хід корабля.

⁴⁰ Цей мотив розроблено Г. Сковородою у байці "Орел та Черепаха".

⁴¹ Фарійський палац — гігантський маяк на острові Фарос біля Александрії.

⁴² Йдеться про самого Г. Сковороду та його "Езопову байку".

⁴³ Не кажи і не роби нічого навперекір Мінерві. В чому природа відмовляє, того уникай. Якщо ти не народжений до муз, то уникай вивчати музи. Гай-гай! Багатьох мужів губить учена сопілка. Не багатьох справедлива мати-природа створила для муз. Хочеш бути щасливий? Вдовольнися своєю долею (*лат.*).

⁴⁴ Повторення Закону, XXVII — 66.

⁴⁵ Матусаїл (Мафусаїл, Матусалем) — біблійний патріарх, Ноєвий дід, який, за легендою, прожив 969 років. Матусаїловий вік чи життя — довголіття.

⁴⁶ Очевидно, йдеться про студентів класу поетики.

⁴⁷ Мистецтво вдосконалює природу (лат.).

⁴⁸ Книга пророка Єремії, XII — 2.

⁴⁹ В українському перекладі Біблії: "У виснажуванні та в праці, часто в недосипанні, у голоді й спразі, часто в пості, у холоді та в наготі" (Друге послання апостола Павла до коринтян, XI — 27).

⁵⁰ XI глава Другого послання до коринтян має назву "Праця святого апостола Павла для церкви".

⁵¹ Книга пророка Ісаї, I — 16.

⁵² В українському перекладі Біблії: «Іди в мирі» (Вихід, IV — 18). Іофор (Їтр) — біблійний персонаж, про нього йдеться в Книзі Вихід, III — 1; IV — 18; XVIII — 5 - 12.

⁵³ Євангеліє від Марка, III — 13 - 15.

⁵⁴ Тобто Іуда Іскаріотський.

⁵⁵ Симон і Савл — так звалися перед прийняттям християнства апостоли Петро і Павло.

⁵⁶ Муст — сік.

⁵⁷ В українському перекладі Біблії: "Учителю, я піду за тобою, хоч би куди ти пішов" (Євангеліє від Матвія, VIII — 19). Це говорить один книжник.

⁵⁸ Симон-волхв — пророк і чарівник, противник апостолів, визнаних християнством. У Діях святих апостолів названий лжепророком, із ним змагався й переміг його апостол Петро. Вважається також батьком усіх єресей.

⁵⁹ В українському перекладі Біблії: «У цім ділі нема тобі частки ні уділу, бо серце твоє перед Богом неслухне» (Дії святих апостолів. VIII — 21).

⁶⁰ Книга пророка Йони, 1 — 2.

⁶¹ Аарон — біблійний персонаж, брат Мойсея.

⁶² В українському перекладі Біблії: "Господь Бог дав мені мову вправну" (Книга пророка Ісаї, L — 4).

⁶³ Ясенець (грецьк.).

⁶⁴ Пророк Малахія — останній із старозаповітних пророків із числа так званих "малих", жив на початку V ст. до н. е., пророкував прихід Месії, Предтечі, суд Божий.

⁶⁵ Повторення Закону, VI — 4.

⁶⁶ За грецьким міфом, мисливець Актеон побачив оголеною богиню Артеміду, що купалася. За це вона перетворила його в оленя, якого розірвали власні Актеонові пси. Г. Сковорода замінив Артеміду Діаною.

⁶⁷ Іксіон — за міфом, Іксіон убив свого тестя, однак Зевс не покарав його, а запросив на бенкет богів. Іксіон почав залицятися до Зевсової дружини Гери, але Зевс замість неї підставив йому хмару в образі Гери.

⁶⁸ За грецьким міфом, син бога сонця Геліоса Фаетон, сівши в батькову колісницю, не зміг управитись із кіньми і ледве не спалив землі. За це Зевс блискавкою скинув його у безодню.

⁶⁹ Симеон — біблійний персонаж. Про нього оповідається в Книзі Буття, XXIX — 33; XXXIV — 25; XXXV — 23.

⁷⁰ Про Лотове з дочками п'янство оповідається в Книзі Буття, XIX - 34 - 35.

⁷¹ Книга пророка Ісаї, LX — 16.

⁷² За міфом, титан Атлас тримав на плечах небосхил.

⁷³ Пісня над піснями, VIII — 6.